

Hız. Peygamber'in Çağdaşı Yahudilerin İnanç-İbâdet ve Dinî Hayatları ile İlgili Bazı Tespitler

Dr. Nuh ARSLANTAŞ*

Özet

Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudilerin dinî ve sosyo-kültürel hayatları üzerinde çok fazla durulmamış, konuyla ilgili araştırmalar daha çok siyasî ilişkiler üzerine yoğunlaşmıştır.

Elinizdeki araştırmada ise söz konusu yahudilerin inanç, ibâdet ve dinî hayatları ile ilgili bazı tespitlere yer verilmiştir. Bu bağlamda Tanrı, Tevrat, peygamber, melek, öte dünya, Mesih gibi dinî inançları; temizlik, namaz, oruç, hac ve zekât gibi ibâdetleri ile Sebt ve bayram kutlamaları, kaynaklara geçen bilgiler çerçevesinde ele alınmış; bu inanç ve uygulamalardan hareketle Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudilerin dinî gelenek (*minhag*) açısından Filistin geleneğine (*Minhag Yerusalmi/sonraki dönem İslâm tarihinde (Kenîstü's-Şâmiyyin)*) bağlı oldukları ortaya konmaya çalışılmıştır.

İnanç, ibâdet ve takip ettikleri gelenek açısından Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudiler, Talmudik esaslara göre yapılan ve hayatlarını da bu kurallara göre düzenleyen tipik bir yahudi cemaati özelliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yahudiler, Medine Yahudileri, Gayr-ı Müslimler, Hz. Peygamber.

Abstract

It has been studied the contemporary Jews of Muhammad's time in many investigations until now. But these studies generally intensified on political subjects between Muslims and Jews.

In this research it will be focused on some features of religious life of the Jews of Muhammad's day. In this context it will be put forth some their beliefs such as in God, Tawrat (*Torah*), prophets, angels, the hereafter, and Messiah; and some rituals such as purity, worships, fasts, pilgrimage, and alms (*tenumah*), and their taking care of Shabbat's rules and some celebrating festivals.

By investigating the subjects above mentioned, we should notice that the Jewish communities of Muhammad's time, especially Jews of Medina, were typical Talmudic congregations that organized their religious life according the Talmudic rules, and they also had been following the *minhag* of Palestinian Jews (*Minhag Jerusalem*) which was called "*Kanîsat al-Shamiyyin*" during the Islamic times.

Key Words: Jews, Jews of Medina, Non-Believers, The Prophet Muhammad.

Hız. Peygamber'in yahudilerle olan dinî ve siyasî ilişkileri şimdiye kadar gerek yurt içinde gerekse yurt dışında değişik çalışmalara konu olmuştur. Ancak bu çalışmalarda yahudilerin dinî hayatları üzerinde pek durulmamış, konular daha

* M.Ü. İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

çok siyasî ilişkiler üzerine yoğunlaşmıştır.

Bu çalışmada Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudilerin inanç, ibâdet ve dinî hayatlarındaki bazı uygulamaları hakkında bilgi verilecek; bundan hareketle özelde Medine genelde Arap Yarımadası'ndaki yahudilerin inanç-ibâdet ve dinî uygulamalar açısından bağlı oldukları gelenek (minhag) ortaya konmaya çalışılacaktır.

1. İnançlar^(*)

İslâm kaynaklarına, detayları açıklanmasa da, Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudilerin inanç esaslarına dair kıymetli bilgiler yansımıştır.

Medine yahudileri tek Tanrı'ya, Tevrat'a, meleklerle, kıyamete, ölümden sonra dirilişe, hesap, mizan, cennet ve cehenneme inanmakta idiler.¹ Hatta komşuları müşrik Araplar'ın bu konularla ilgili bazı bilgilerinin kaynağı da yahudilerdi.²

a. **Tanrı:** Yahudiler tek Tanrı'ya inanmakla beraber, Tanrı'nın "Alemlerin rabbi" olduğuna değil, "yahudilerin rabbi" olduğunu kabul etmekte idiler. Medine'ye hicretten sonra müslümanlara verdiği zarar ve sıkıntılar dolayısıyla yahudi Ebû Râfî, sahabî Abdullah b. Atîk tarafından öldürüldüğünde hanımı ölümünü "yahudilerin ilâhına and olsun ki, öldü" şeklinde duyurmuştu.³

b. **Tevrat:** Yahudi inancına göre Tanrı'nın iyilik ve ibâdet gibi konularda birtakım kuralları vardır. Ancak bu kuralların hepsine eşdeğer bir kural daha vardır ki bu da Tevrat öğrenimidir.⁴ Yahudi kabule göre Tanrı, Tevrat'ı vermek için

(*) Makalenin hazırlanması sırasında İslâm kaynaklarında yer alan bazı bilgilerin yahudilikteki yeri ile ilgili görüşlerini zaman zaman paylaşan Rav Yeuda Adoni Bey'e Türkiye Hahambaşılığı Dinî Kurul (Bet din) üyesi teşekkür ederim.

¹ İbn İshâk, *es-Sîre* (nşr. Muhammed Hamidullah), Konya 1981, s. 63-64; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (nşr. Mustafa Sakkâ ve dğr.), Beyrut [t.y.], I, 212. Bedir ehlinden Seleme b. Selâme b. Vakş, gençlik yıllarında Benî Abdüleşhel kabilesinden yahudi bir komşularının bu konularda kabilesini uyardığı, kabilesinin ise bunlarla ilgili delilinin ne olduğunu sormaları üzerine yahudinin yakında çıkacak bir peygamberin bütün bunları dile getireceğini söylediğini nakleder. bk. İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (nşr. Mustafa Abdülvâhid), Beyrut 1976, I, 294; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe* (nşr. Ali Muhammed Bicâvî), Beyrut 1992, III, 148.

² İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 62.

³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 275: "... قَالَتْ فَاطَ وَإِلَهُ يَهُودٍ ..."

⁴ Günümüzde yahudiler bunu günlük dualarında "Talmud Tora ke-neged kulam" [ותלמוד תורה] ifadesi ile dile getirmektedirler. bk. *Sidur Kol Ya'kov ke-Minhag Aram-Tisova* (סידור קול יעקב כמנהג ארם צובה) (Siddur Kol Yaakob according to Minhag of Aleppo), with English Translation (eds. Rabbi Shimon H. Alouf-Sam Catton-David A. Tawil), Sephardic Heritage Foundation, Inc: USA 1996, s. 9, 31; (Türkçe trc. *Sidur Kol Yaakov*, trc. Liliane Zerbib [Kazes]), İstanbul 2005, s. 31.

dünya halkları arasından yahudileri seçmiştir.⁵

Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde yahudilerin müslümanlara karşı, Tevrat dolayısıyla kendilerine ilimden pek çok şey verildiği;⁶ Tevrat verilen birine ise her şeyin verildiği şeklindeki böbürlenmelerinin⁷ sebebi bu olmalıdır. Ancak yahudilerin bu kuruntuları Kur'an'la (el-Kehf 18/109) tekzip edilmiştir.⁸ Bu anlayıştan dolayı Medine yahudileri çocuklarının Tevrat öğrenimine önem verir; onların Tevrat öğreniminin kendi günahlarına kefâret olacağına inanırlardı.⁹

O dönemde yahudilerin gerek tomar (Sefer Tora) gerekse mushaf şeklinde Tevratlara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in Tevrat'ı tomardan okuyan bir yahudiye(**) kutsal kitaplarında kendisinden bahsedilip bahsedilmediğini, önündeki Tevrat tomarına yemin verdirerek sorduğu rivâyet edilir.¹⁰ Benzer şekilde yahudilere zina suçuna verilen ceza sorulduğunda, onların ilgili pasajı, Tevrat'ı (Sefer Tora) yayarak gösterdikleri rivâyet edilir.¹¹

Sinagoglardaki Sefer Tora'lardan başka, ailelerin ellerinde yahudi soferler (kâtip) tarafından mushaf halinde hazırlanan Tevratlar da vardı. Hayber'in fethinden sonra ganimet olarak ele geçirilen Tevrat mushafları Hz. Peygamber tarafından yahudilere iade edilmişti.¹²

İlk dönem kaynaklarda yahudilerin yeminlerini¹³ daha çok Tevrat üzerine yapmalarını¹⁴ dikkat çekmektedir. Bunu, tek Tanrı'ya yemin eden müslümanlara

⁵ bk. a.g.e., s. 10, 32.

⁶ Vâhidî, *el-Vecîz fî Tefstîr'l-Kitâbi'l-Azîz* (nşr. Safvan Adnan Davudî), Dimaçk 1995/1415, II, 646.

⁷ bk. İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 184-185.

⁸ bk. Buhârî, "İlim", 47; "İtisâm", 3; Müslim, "Münâfikûn", 32 (2794).

⁹ Taberî, (Tefsîr) *Câmîu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Beyrut 1405/1984, V, 127.

(**) ناشر التوراة

¹⁰ Buhârî, "Menâkib", 26; İbn Kesîr, *es-Sîre*, I, 323; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 217.

¹¹ Ebû Dâvûd, "Hudûd", 27 (4443).

¹² Vâkidî, *Kitâbü'l-Megâzî* (nşr. Marsden Jones), Beyrut 1966, II, 680-681. Bu tutum, tahrif olsa da, Hz. Peygamber'in özü itibariyle ilahî olan Tevrat'a saygısının güzel bir örneğidir. O'nun Tevrat'a saygısının bir başka örneği de, zina yapan iki yahudinin cezasının Tevrat'taki hükmünü sormak üzere gittiği beytülmidrastaki bir tavidir. Beytülmidrassa girince oturması için altına minder verilen Hz. Peygamber, Tevrat getirilince kalkıp altındaki minderi önüne almış ve Tevrat'ı da bu minderin üstüne koymuştu. bk. Ebû Dâvûd, "Hudûd", 27 (4445); Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, İstanbul [t.y.], X, 215.

¹³ Tevrat'ın değişik yerlerinde yahudilere Allah'ın adıyla yemin etmeleri emredilmiştir (Tekvin 24/3; Tesniye 6/13; 10/20). Yalan yere yemin etmek ve yalancı şahitlik yapmak da yasaklanmıştır (Mezmurlar 24/4; Yeremya 7/9-10; Levililer 19/12). Tevrat'ta ayrıca bilmeden yapılan yeminlere belli bir kefâret de getirilmiştir. bk. Levililer 5/4-6.

¹⁴ Ancak Allah adına yapılan yeminlerin olduğu da belirtilmelidir. Meselâ bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 275: "yahudilerin ilahına ant olsun ki" (... قَالَتْ فَاطَ وَرَأَيْتَ يَهُودَ).

karşı farklılıklarını ortaya koyma ve kendi kitaplarını öne çıkarma çabası olarak değerlendirmek mümkündür. Konuyla ilgili tespit edilen bazı yemin lafızları şunlardır: “Belâ ve’Tevrâtî” (Tevrat’a ant olsun ki),¹⁵ “Ve’t-Tevrâtî” (Tevrat’a ant olsun),¹⁶ “Ve’t-Tevrât elletî ünzilet alâ Mûsâ” (Mûsâ’ya inzal edilen Tevrat üzerine yemin olsun).¹⁷ Hz. Peygamber’in çağdaşı yahudilerdeki en ağır yemin ifadesinin ise “er-Rahmân ellezî enzele’t-Tevrâte alâ Mûsâ bi-Tûri Sînâ” (Mûsâ’ya Sînâ’da Tevrat’ı indiren Rahmân’a ant olsun ki) lafzı olduğu belirtilmektedir.¹⁸

c. **Peygamberler:** Hz. Peygamber’in çağdaşı yahudiler nebilik kurumunu da kendilerine münhasır görüyor; peygamber olan atalarının şefaatiyle öbür dünyada rahat edeceklerini iddia ediyorlardı.¹⁹ Bu iddiaları Kur’an tarafından reddedilmiştir.²⁰ Yine onlar Davud ve Süleyman peygamberleri peygamberden ziyade, güçlü birer kral; efsanevî krallıklarını da sihir vb. yollarla elde ettiklerine inanıyorlardı.²¹ Peygamberlere yakışsız olarak sihirbaz denmesi, kohen ailesine (Harun soyuna) mensup yahudilerin kabilecilik rekabetiyle yahuda soyundan gelen bir peygambere vurdukları bir hafta gibi durmaktadır. Peygamberler hakkındaki bu haftaları Kur’an tarafından reddedilmiştir.²²

O dönemde yahudiler Hz. Üzeyr’i Allah’ın oğlu olarak niteliyorlardı.²³ Yahudilerin Üzeyr’i “Allah’ın oğlu” olarak kabul ettikleri Kur’an’da da dile getirilmiş, ancak sebebi üzerinde durulmamıştır.²⁴ Üzeyr’i Allah’ın oğlu olarak kabul etmelerinin sebebi, onun kaybolan Tevrat’ı yeniden yazması idi. Yahudi kaynaklarda “Kâtip Ezra” (Ezra ha-Sofer) olarak zikredilen Üzeyr, Buhtunnas’ın yağmasıyla yakılan, yok edilen ve hatta tamamen unutulmuş Tevrat’ı yeniden telif ve tertip eden kimsedir.²⁵ Yahudi menkıbelerinde yer alan rivâyete göre Allah, Üzeyr’e

¹⁵ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, II, 516: “بلى والتوراة”

¹⁶ a.g.e., II, 643: “والتوراة”

¹⁷ a.g.e., II, 677: “والتوراة التي أنزلت على موسى”

¹⁸ Medine’nin yukarısında arazisi bulunan Hz. Ömer yolu üzerindeki beytülmidrassa sık sık uğrar, buradaki din adamlarıyla konuşur ve tartışır. Onun bu ziyaretlerinden birinde yahudi din adamlarına en ağır yemin ifadelerini sormuş; onlar da “er-Rahman ellezî enzele’t-Tevrâte alâ Mûsâ bi-Tûri Sînâ” (الرحمن الذي أنزل التوراة على موسى بطور سيناء) ifadesinin yahudilerdeki en ağır yemin ifadesi olduğunu söylemişlerdi. bk. Taberî, *Tefsîr*, I, 434.

¹⁹ Vâhidî, *el-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, I, 104.

²⁰ el-Bakara 2/48, 123.

²¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 544.

²² bk. el-Bakara 2/102.

²³ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1405/1985, I, 282; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-Eser fi Fünûni'l-Meğâzî ve's-Siyer* (nşr. Muhammed el-İd el-Hadrâvî-Muhiddin Mestû), Medine 1992, I, 347.

²⁴ bk. et-Tevbe 9/30.

²⁵ Samuel b. Yahya el-Mağribî, *İfhamü'l-Yahûd* (nşr. Muhammed Abdullah eş-Şerkâvî), Dârü'l-

yanına kâtipler alarak inzivaya çekilmesini emretmiş, ertesi gün kendisine sunulan tastaki suyu içmesinden sonra kırk gün boyunca Tevrat'ı yazdırmıştır.²⁶ Yahudi kaynaklardaki bu rivâyet bazı müslüman müellifler tarafından da nakledilmiştir.²⁷ Yahudiler Tevrat'ı bu şekilde yeniden yazması dolayısıyla Üzeyir'i "İkinci Mûsâ" olarak isimlendirmekte; Mûsâ (a.s) gelmeseydi Tevrat'ın Ezra'ya verileceğini kabul etmekte idiler.²⁸ İslâm kaynaklarında Ezra'nın yok olan Tevrat'ı ezbere yeniden yazması, bu Tevrat'ın daha sonra yaşlı bir kadının saklayıp ortaya çıkardığı Tevrat'la da aynı olduğunun görülmesi üzerine, yahudilerin ona olan hayranlığını artırdığı ve bunun sonucu olarak onu "Allah'ın oğlu" olarak niteledikleri belirtilmektedir.²⁹

Üzeyir'i Hz. Peygamber'in çağdaş bütün yahudilerin mi yoksa belli kabilelerin mi "Allah'ın oğlu" olarak kabul ettiği konusunda kaynaklara herhangi bir bilgi yansımamıştır. Ancak kohen ailesine mensup Ezra'nın, yine kohen ailesine mensup Nadîr ve Kureyza yahudileri tarafından bu şekilde kabul edildiğini söylemek mümkündür. Günümüzdeki yahudilerde böyle bir inancın olmaması dolayısıyla Kur'an'daki tarihî bir hata gibi sunulan mesele, tarihî bağlamında düşünüldüğünde Kur'an'ın verdiği bilgi daha iyi anlaşılacaktır. Yahudi tarihinde Mabed'in yıkılmasıyla kohenlerin fonksiyonlarını kaybetmeleri ve yahudilerde siyasî ve dinî idarenin kohen soyuna mensup olmayan kimselere geçmesi, Ezra'ya yüklenen değeri zamanla unutturmuş benzemektedir. Diğer yandan peygamberlerinin (İsâ Mesih) "Allah'ın oğlu" olduğunu iddia eden yeni bir kesime (Hıristiyanlar) eleştiri yöneltten bir dinin (yahudiliğin) kendisindeki böyle bir iddiayı da askıya aldığı anlaşılmaktadır.³⁰ Kaldı ki, IX. ve X. asırlarda Üzeyir'i hâlâ "Allah'ın oğlu" olarak kabul eden yahudilerden bahsedilmektedir. Câhiz (ö. 255/869) bazı yahudilerin, Makdisî (ö. 355/966'dan sonra) ise kendi zamanında Filistin yahudilerinin bir kısmının Üzeyir'i yüceltmek için ona Allah'ın Oğlu (İbnü'llah) dediklerini rivâyet ederler.³¹

Hidâye 1986, s. 140.

²⁶ "Ezra: In Aggadah", (EJd) *Encyclopedia Judaica*, VI, 1106.

²⁷ bk. İbn Ebü Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (nşr. Es'ad Muhammed et-Tayyib), Riyâd 1997, VI, 1781-1782; İbn Kuteybe, *el-Meârif* (nşr. Servet Ukkâşe), Mısır 1969, s. 50; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh* (nşr. C.J. Tornberg), Beyrut 1965, I, 270-271.

²⁸ Francine Kaufmann-Josy Eisenberg, "Yahudi Kaynaklara Göre Yahudilik", *Din Fenomeni* (der. ve trc. Mehmet Aydın), Konya 1995, s. 99; "Ezra: In Aggadah", EJd, VI, 1106.

²⁹ Mukâtil, *Tefsîr-i Kebîr* (trc. Beşir Eryarsoy), İstanbul 2006, II, 139-140; Taberî, *Tefsîr*, X, 112; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut 1991, II, 384.

³⁰ Tolga Altuner, *İslâmî Kaynaklara Göre Yahudilik'teki Seçilmişlik*, yüksek lisans tezi, 2002, MÜSBE, s. 109.

³¹ bk. Câhiz, *el-Muhtâr fi'r-Reddi ale'n-Nasârâ* (nşr. Muhammed Abdullah Şerkavî), Beyrut 1991/1411, s. 54, 86; Makdisî, *el-Bed ve't-Târîh*, Kahire [t.y.], IV, 35.

d. Melekler: Detayları verilmese de kaynaklarda Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudilerin melek inancına sahip olduklarını da görüyoruz. Ancak yahudiler melekleri Allah'ın kızları olarak niteliyorlardı.³² Kur'an, meleklerle ilgili bu inancın yanlış olduğunu ifade etmekle kalmamış, onların ibâdet eden yüce varlıklar olduğunu özellikle belirtmiştir.³³ Yahudiler bu inancı muhtemelen komşuları müşrik Araplar'dan ödünç almışlardı; zira câhiliye Araplarının "Melekler Allah'ın kızları" şeklinde bir inanca sahip olduklarını biliyoruz.³⁴

Yahudilerin meleklerle ilgili kabullerine dair kaynaklara geçen bir diğer bilgi de, onları "cinlerin kızları" olarak nitelemeleridir.³⁵ Hatta içlerinde melekleri, Allah'ın cinlerle evliliğinden doğan varlıklar olarak kabul edenlerin de olduğu rivâyet edilmektedir.³⁶

Meleklerle ilgili olarak Cebrâil ve Mîkâil'le ilgili düşüncelerine dair bazı detaylara sahibiz. Bu iki meleğin Ahd-i Atîk'te de adı geçen iki büyük melek olması dikkat çekicidir. İnançlarına göre Cebrâil Tanrı'nın sağında, Mîkâil ise solunda oturmaktadır.³⁷ Yahudiler Mîkâil'in(*) sağlık, afiyet, bereket ve bolluk(**) için indiğini kabul ederlerdi.³⁸ Arapça kaynaklarda zikri geçen bu kabulün kaynağı Tevrat olmalıdır, zira Ahd-i Atîk'in Daniel kitabında Mîkâil, düşmanlarına karşı yahudileri koruyan, kollayan, yardım eden, yol gösteren baş melek (*sar*) olarak tanıtılmaktadır.³⁹ Mîkâil aynı zamanda İsrailoğulları'nı Mısır'dan çıkaran, onları şeytanın (Samael) şerrinden koruyan melek olarak kabul edilmekte, Mîkâil'in olduğu her yerde Tanrı'nın da hâzır ve nâzır (Şehina) olduğuna inanılmaktadır.⁴⁰ Cebrâil'e büyük bir düşmanlık besleyen yahudiler,⁴¹ onun yeryüzüne şiddet, savaş

³² İbn Ebû Hâtım, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII, 2332.

³³ el-Enbiyâ 21/25. Âyetin tefsiri için bk. İbn Ebû Hâtım, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* VIII, 2448; Taberî, *Tefsîr*, XVII, 16.

³⁴ bk. Taberî, *Tefsîr*, XV, 90; XXIII, 108.

³⁵ San'ânî, *Tefsîri'l-Kur'ân* (nşr. Mustafa Müslim Muhammed), Riyad 1410, II, 378.

³⁶ Taberî, *Tefsîr*, XXIII, 108.

³⁷ Taberî, *Tefsîr*, I, 435. Bu bilgi yahudi kaynaklarda da böyledir. bk. Gershom Scholem, "Raphael", *Ejd*, XIII, 1549; H.L. Ginsberg, "Michael and Gabriel", *Ejd*, XI, 1488.

³⁸ Mîkâil'in kelime olarak Hz. Mûsâ'nun İsrailoğulları'nı denizden geçirirken, Tanrı'nun büyüklüğünü dile getirdiği "*Mi Kamoha ba-Elim ha-Şem*" (מי כמוך באלים יי) (Tanrılar içerisinde Senin gibi (kudretli) biri var mıdır?) ifadesinin ilk (İbrânîce) harflerinden oluştuğu kabul edilmektedir. bk. "Miha-El", *Otsar Yisrael, Ansiklopedya*, ed. J.D. Eisenstein, Berlin-Wien 1924, VI, 166.

³⁹ Yahudiler bunu "*le-hesed ve rahamim*" olarak ifade etmektedirler.

³⁸ San'ânî, *Tefsîr*, I, 52; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 543; Taberî, *Tefsîr*, I, 434.

³⁹ Daniel 10/13-21; 12/1.

⁴⁰ "Miha-El", *Otsar Yisrael, Ansiklopedya*, VI, 166.

⁴¹ el-Bakara 2/97.

ve kan dökmek üzere indiğini kabul etmekte idiler.⁴² Ahd-i Atik ve Deuterokanonik (Apokrif) kitaplarda yer alan bilgilere göre Cebrâil dört melek- le (diğerleri Mikâil, Rafael ve Uriel) birlikte Tanrı'nın huzurunda onun sol tarafında bulunmaktadır. Peygamberlere vahiy getiren melek Cebrâil'dir. Cebrâil kulların duasını Tanrı'ya ileten, cennete nezaret eden bir melek olması yanında kötülerini ortadan kaldıran ve şeytanları ateşe atan bir melek olarak da kabul edilmektedir.⁴³ Bu ve benzeri kabullerin Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudilerde de olduğunu görüyoruz. Yahudilerin Cebrâil'e düşmanlıklarının sebepleri hakkında kaynaklara pek bilgi yansımaya da bazı tahminler yürütmek mümkündür. Bilindiği üzere Hz. Mûsâ'nın getirdiğini kabul edeceklerine dair söz veren yahudilerin bu sözlerinde durmamaları üzerine Tûr'u üzerlerine kaldıran melek Cebrâil idi.⁴⁴ Tarihlerindeki olaylara ilâve olarak Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudilerin Cebrâil'e düşman olmalarını sağlayan bir diğer sebep de bizzat kendilerinin yaşadığı tecrübelerdi. Kendisini zor duruma sokmak ve halk üzerindeki prestijini sarsmak için ruh, kıyamet gibi bir takım konularda sordukları zor sorular karşısında getirdiği vahiyle Hz. Peygamber'i rahatlatan,⁴⁵ Tevrat'ta recm âyeti olduğunu haber veren,⁴⁶ kıblenin Kudüs'ten Ka'be'ye çevrilmesi emrini getiren,⁴⁷ Hendek Savaşı'ndan sonra Kureyza üzerine yürümeyi düşünmeyen Hz. Peygamber'e Kureyzaoğulları üzerine yürünmesini emreden melek⁴⁸ hep Cebrâil idi. Bu sebeplerden olacaktır ki, yahudiler Hz. Ömer'e, sırlarını Hz. Peygamber'e ifşâ ettiği için, Cebrâil'i hiç sevmediklerini belirtmişlerdi.⁴⁹

e. Kabir: Hz. Âişe'ye kabir azabından bahseden bir yahudi hanım dolayısıyla⁵⁰ o dönem yahudilerinin kabir alemi ve bu alemle ilgili de böyle bir bilgiye sahip olduğunu öğreniyoruz. Aynı yahudi kadın Hz. Âişe'ye kabir azabının insan üzerine sıçrayan idrardan olacağını haber vermişti.⁵¹ Yahudiler, kabir azabının kendilerine sayılı günlerde dokunacağına; yahudi olmayanların ise kabirde daha fazla azap göreceğini iddia ediyorlardı. Hz. Âişe Hz. Peygamber'e bir yahudi kadının kendisine bu şekilde söylediğini haber verince Peygamberimiz (diğer

⁴² San'ânî, *Tefsîr*, I, 52; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 543; Taberî, *Tefsîr*, I, 434.

⁴³ Daniel, 8/17 vd.; 9/22; Tobit, 12/15; Gershom Scholem, "Raphael", *Ejd*, XIII, 1549; H.L. Ginzberg, "Michael and Gabriel", *Ejd*, XI, 1488; Yusuf Şevki Yavuz-Zeki Ünal, "Cebrâil", *DİA*, VII, 202.

⁴⁴ el-Bakara 2/93, Mukâtil, *Tefsîr-i Kebîr*, I, 104.

⁴⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 543; İbn Kesîr, *es-Sîre*, II, 296 vd.

⁴⁶ Mukâtil, *Tefsîr-i Kebîr*, I, 471.

⁴⁷ *a.g.e.*, I, 134.

⁴⁸ İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-Eser fi Fünûni'l-Meğâzî ve's-Siyer*, II, 103 vd.

⁴⁹ bk. Taberî, *Tefsîr*, I, 434.

⁵⁰ Hz. Âişe yahudi bir kadının "Allah seni kabir azabından korusun!" şeklinde dua ettiğini nakleder. bk. Buhârî, "Küsûf", 7; Müslim, "Küsûf", 2.

⁵¹ Buhârî, "Cenâiz", 86; Müslim, "Mesâcid", 24.

insanlardan hiç de farklı olmayan) yahudilerin de aynı şekilde imtihana tâbi tutulacağını,⁵² hatta onların kabirde, feryatlarını yeraltındaki mahlukâtın işiteceği şekilde bir azap göreceklerini belirtmiştir.⁵³

f. **Kıyamet:** Hz. Peygamber yanına gelen bir yahudi din adamına kıyametin nasıl olacağını sormuş; yahudi de kıyamette Allah'ın yerleri, gökleri, dağları, deniz ve ağaçlar ile diğer mahlukâtı parmaklarının üzerine koyup sallayacağı ve bu sırada "*Hüküm sahibi benim*", diyeceğini belirtmiş; Hz. Peygamber de bu cevaba azı dişleri görülünceye kadar gülererek "*Allah'ı şânına yarasır biçimde tanıyamadılar...*"⁵⁴ âyetini okumuştur.⁵⁵

g. **Öte Dünya:** Yahudiler ahirette vukû bulacak hesap ve mahşerin Filistin'de olacağına inanıyorlardı.⁵⁶ Yahudiler ayrıca ahiret hayatının sadece kendilerine ait olduğunu kabul ediyorlardı.⁵⁷ Yine cennete sadece kendileri ve çocuklarının gireceğini iddia eden yahudiler⁵⁸ bir denizin altında bulunduğu inandıkları cehennemin⁵⁹ bir ucundan diğer ucuna kadar ki genişliğinin 40 yıl, ucunda ise kökü cehennemin kızgın derinliklerinde bulunan zakkum ağacının yer aldığına inanmakta idiler. Yahudiler bunun Tevrat'ta yazılı olduğunu söylerlerdi.⁶⁰ Medine yahudileri cehennem azabının geçici olduğuna inanmakta idi.⁶¹ Onlar dünyanın ömrünün yedi bin yıl olduğuna, günahkârlar her bin yıl için bir gün yanacağı için yahudilerin öbür dünyadaki cezasının toplam yedi günde biteceğini kabul ediyorlardı.⁶² Bir başka rivâyette ise cehennemde toplam kırk gün kalacaklarını

⁵² Müslim, "Mesâcid", 25; Buhârî, "Cenâiz", 86; "Deavât", 36.

⁵³ Müslim, "Mesâcid", 25.

⁵⁴ el-En'âm 6/91.

⁵⁵ bk. Taberî, *Tefsîr*, XXIV, 26.

⁵⁶ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII, 2341; Taberî, *Tefsîr*, XV, 132. Hatta tefsir kitaplarında Hz. Peygamber'in Tebûk seferine çıkışına karar vermesinde yahudilerin etkisi olduğu belirtilir. Yahudilerin Hz. Peygamber'i "Madem peygambersin, o halde peygamberler diyarı ve mahşerin kurulacağı Filistin'e sahip olman gerekir", şeklinde teşvik ettikleri; ancak Hz. Peygamber'in Tebûk'e varınca İsrâ sûresinin 76. âyetinin nazil olması üzerine Medine'ye geri döndüğü rivâyet edilir. Bunu yahudilerin müslümanları Bizans'la karşı karşıya getirme çabası olarak değerlendirilmek de mümkündür.

⁵⁷ el-Bakara 2/94.

⁵⁸ Taberî, *Tefsîr*, I, 425-426; İbnü'l-Cevzî, *Zâdül-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Beyrut 1404, I, 116. Kur'an bu anlayışı reddetmiştir. bk. el-Bakara 2/94.

⁵⁹ Yahudilerin Hz. Ali'nin cehennemini nerede olduğu sorusuna verdikleri cevap. bk. Mücâhid, *Tefsîr* (nşr. Abdurrahman et-Tâhir Muhammed Süretî), Beyrut [t.y.], II, 625.

⁶⁰ Taberî, *Tefsîr*, I, 381.

⁶¹ el-Bakara 2/80.

⁶² Mücâhid, *Tefsîr*, I, 83; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyy*, I, 539; Vâhidî, *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, I, 115.

iddia ettikleri belirtilir.⁶³

Yahudiler ebedî cehennemliklerin yahudi olmayan kimseler olduğuna inanmakta idiler ki⁶⁴ bu ifade Bet Şamay'ın "Yahudilere muhalefet edenler sürekli azap görecektir." görüşünü akla getirmektedir.⁶⁵ Yahudilerin bu iddiaları Kur'an tarafından reddedilmiş; eğer sözlerinde sadık iseler ölümü temenni etmeleri istenmiştir.⁶⁶

h. Mesih: İslâm'ın doğduğu sıralarda Arabistan yahudileri arasında hararetli bir mesih beklentisi vardı. Sahabeden Seleme b. Selâme küçüklüğünde bir yahudinin kendisinin de bulunduğu bir topluluğa mesihin çıkmak üzere olduğunu, bunu kendisinin göremeyeceğini ancak, Seleme'yi göstererek, büyüdüğünde onun görebileceğini söylediğini nakleder.⁶⁷ Yine kaynaklarda Mesih'in gelmesinin yakın olduğunu düşünerek Şam'dan gelip Yesrib'e (Medine) yerleşen bir yahudiden bahsedilir.⁶⁸

Arabistan yahudileri Araplar'la girdikleri her mücadelede onları yakında çıkacak bir mesihle tehdit ediyor (istiftah); onlarla asıl, Mesih'in gelmesinden sonra hesaplaşacaklarını, gelme vakti iyice yaklaşan Mesih sayesinde kendilerine boyun eğmeyenlerin el ve ayaklarını keseceklerini ilân ediyorlardı.⁶⁹ Gerçi bu tehdit Evs ve Hazrec kabilelerinin Hz. Peygamber'e bağlanmalarında da etkili olmuştur. Kendilerinden çıkmadığı için Hz. Peygamber'e inanmayan yahudilerin tersine Medineli Araplar, yahudi komşularından duydukları bu kimseye inanmayı tercih etmişlerdir.⁷⁰ Yahudilere câhiliye dönemindeki bu tehditleri zaman zaman Muâz b. Cebel ve Bişr b. Berâ gibi Medineli müslümanlar tarafından hatırlatılmış ve iman etmeye davet edilmiştir.⁷¹

Beklenen kurtarıcının yahudilerden değil de Araplar'dan çıkması üzerine, o zamana kadar söylediklerini bir çırpıda inkâr eden yahudiler, son peygamberin

⁶³ Taberî, *Tefsîr*, I, 381.

⁶⁴ a.g.e., I, 381.

⁶⁵ Tolga Altuner, *İslâmî Kaynaklara Göre Yahudilik'teki Seçilmişlik*, s. 112.

⁶⁶ el-Bakara 2/80, 94. Âyetlerin tefsiri için bk. Vâhidî, *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, I, 119. Yahudilerdeki âhîret inancı ile ilgili olarak detaylı ve özgün bir çalışma için bk. İsmail Taşpınar, *Duvarın Öteki Yüzü: Yahudi Kaynaklara Göre Yahudilikte Ahîret İnancı*, İstanbul 2003.

⁶⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 212.

⁶⁸ a.g.e., I, 213.

⁶⁹ Mücâhid, *Tefsîr*, I, 83-84; İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 62; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* I, 211; 547; Mukâtil, *Tefsîr-i Kebîr*, I, 101-102; Taberî, *Tefsîr*, I, 410-411; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 383; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 133.

⁷⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 282; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf* (nşr. Muhammed Hamidullah), Kahire 1959, I, 239.

⁷¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 547; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-Eser fî Fînüni'l-Megâzi ve's-Siyer*, I, 339.

risaletine inanmadıkları gibi, O'nun peygamberliğine kendi cemaatlerinden ya da başka gruplardan inanabilecek kimseleri de yanlış bilgilendirmişler; Mekkelilerin Hz. Peygamber'le ilgili sorularına O'nun hakkında kitaplarında hiçbir bilginin bulunmadığı şeklinde yalan söylemişlerdi. Hz. Peygamber'i yalancı (!) olarak niteleyen yahudiler, peygamberliği konusunda bir gerçeklik görseler, herkesten önce kendilerinin iman edeceklerini; ancak bu konuda O'nda herhangi bir âlâmet görmediklerine dair yemin dahi etmişlerdi.⁷²

Hz. Peygamber'in nübüvvetle görevlendirilmesinin sadece Medine yahudileri arasında değil, dünya yahudileri arasında da büyük bir ilgi ve merak uyandırdığı anlaşılmaktadır. Taberî'nin naklettiği bir rivâyette Medine yahudilerinin şehirlerindeki yeni peygamberin "yahudilerin beklediği Mesih olup olmadığı" konusundaki meraklarını gidermek için değişik cemaatlere mektup yazdıkları belirtilir. Medine yahudileri Yemen, Irak ve mektuplarının ulaşabileceği diğer yahudi cemaatlerine gönderdikleri mektuplarda şunları yazmışlardı: "Muhammed peygamber (beklenen Mesih) falan değildir. Aman dininizde sebât edin. Bizi bir kelimedede ve aynı görüşte birleştiren Allah'a hamdolsun. Ayrılmadık ve dinimizi de terk etmedik... Biz Allah'ın dostlarıyız."⁷³ Hatta Hz. Peygamber'in beklenen Mesih olup olmadığını bizzat tahkik etmek üzere Irak'tan (Bâbil) Medine'ye gelen yahudilerin olduğunu görüyoruz. Kaynaklarda el-Büstâne isimli bir yahudinin Hz. Peygamber'e gelerek Yûsuf sûresi ile ilgili sorular sorduğu rivâyet edilir.⁷⁴ Bu şahsiyet yahudi kaynaklarda Bostanay olarak zikredilen Bâbil yahudilerinin Sâsânî devleti nezdindeki siyasî temsilcisi re'sü'l-câlûttan başkası değildir.⁷⁵ Yahudi kamuoyunda artan bu merak dolayısıyla Medine'ye hicret sırasında son peygamberin şehre yaklaşmakta olduğunu haber veren ilk kimsenin, yüksek evinin çatısında bekleyen bir yahudinin olmasına da⁷⁶ hayret edilmemelidir.

Mesih beklentisi o kadar güçlü idi ki, Mesih ve özelliklerinin, Medine yahudilerinin çocuklarına öğrettiği en önemli inanç esaslarından biri olduğu belirtilir.⁷⁷

Medine yahudileri beklenen Mesih'in Harun soyundan olacağını iddia ediyor-

⁷² İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III, 13; a.g.e., VI, 145; a.g.e., VII, 375.

⁷³ Taberî, *Tefsîr*, IV, 206; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I, 523.

⁷⁴ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII, 2101-2102; Taberî, *Tefsîr*, XII, 151; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 513.

⁷⁵ Bostanay'ın Hz. Peygamber'le tartışmasının detayları için bk. Arslantaş, *Emevîler Döneminde Yahudiler*, İstanbul 2005, s. 72-73.

⁷⁶ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, I, 492; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I, 233; İbn Kesîr, *es-Sire*, II, 250.

⁷⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 416.

lardı.⁷⁸ Bu iddiayı Araplardaki kabilecilik duygusunun yahudilerdeki bir yansıması olarak kabul etmek mümkündür. Kabullerine göre beklenen Mesih bir kitap getirecek,⁷⁹ ataları İbrahim'in dini üzere olacak, Ahmed ismini taşıyacak ve müşriklere karşı kendilerine yardım edecekti.⁸⁰ Bu Mesih yahudilere güç ve iktidar getirecekti. Câhiliye döneminde sık sık Gatafan kabilesine yenilen Hayber yahudilerinin asıl hesaplaşmanın âhir zamanda çıkacak kimse (Mesih) ile olacağı tehdidinde buldukları belirtilir.⁸¹

Rabbanî Yahudilik'te temel bir gaye vardır: Mesih'in gelişine hazırlanmak. Bu hazırlanmada Tanrısal irade kadar yahudilerin nefislerini ıslahı, irade ve gayretleri de önemlidir. Hz. Peygamber zamanında Medine yahudileri dünyada yaşayan diğer cemaatlere yazdıkları 'mektuplarda Peygamberimiz'in beklenen Mesih olmadığını belirterek kendilerinin oruç ve namaza devam ettiklerini özellikle tasrih etmişlerdi.⁸² Bu tutum aslında Talmudik bir kabulden kaynaklanmaktaydı; zira Talmud'ta Mesih'in şahsından ziyade "Mesihî devir" üzerinde durulur.⁸³ Mesihî devirde İsrail'in (seçilmiş millet olarak) görevi sona erecektir. Çünkü o günden sonra bütün milletler Allah'ın krallığını tanımak için Siyon'a çıkacaktır. Rab, İsrail'in sürgünlerini toplayacak ve dünyanın dört bir yanına dağılmış adamlarını Kudüs'te bir araya getirecek⁸⁴ ve onlar için bir devlet kuracaktır. Dünyada yahudilerden (daha güçlü) başka kimse/milletin bulunmayacağı mesihî çağda ölüm yahudilere uzun müddet de yaklaşamayacaktır.⁸⁵

i. Seçilmişlik İnancı: Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudilerde güçlü bir "seçilmiş millet" inancı da vardı. Tanrı, nübüvvet, Tevrat ve yahudilik millî olunca, haliyle bunlara talip olanlar da "seçilmiş" olacaktırlar. O dönemde yahudiler kendilerinin Allah'ın oğulları ve sevgilileri olduğu iddiasında idiler.⁸⁶ Hz. Peygamber'e gelen yahudiler kendilerinin çocuk kadar masum olduklarını; gündüz

⁷⁸ Vâkidî, *Meğâzi*, I, 365; a.g.e., II, 677; Belâzurî, *Ensâb*, I, 444. Abdullah b. Selâm'ın babası büyük bir âlimdi. Oğluna Tevrat'ı öğretirken ahir zamanda çıkacak kurtarıcının Harunoğulları'ndan olacağını söylemişti. bk. Belâzurî, *Ensâb*, I, 266.

⁷⁹ el-Bakara 2/89.

⁸⁰ İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 62.

⁸¹ İbn Kesîr, *es-Sîre*, I, 292.

⁸² İbnü'l-Cevzî, *Zâdül-Mesîr*, I, 523.

⁸³ Kaufmann-Eisenberg, "Yahudi Kaynaklara Göre Yahudilik", s. 106.

⁸⁴ İşaya 11/12.

⁸⁵ Samuel b. Yahya el-Mağribî, *İfhâmü'l-Yahûd*, s. 127. Mesihî devrin özellikleri arasında şunlar da sayılmaktadır: O devirde fakirlere adaletle hükmedilecek, memleketin hakirleri için doğrulukla karar verilecektir. Yine o devirde kurtla kuzu bir arada oturacak, kaplan oğlakla beraber yatacak, buzağı ile aslan bir arada olacak, inekle ayı yan yana otlayacak, aslan bir sığır gibi saman yiyecek, çocuklar engerek yılanı ile oynayacak ancak bir şey olmayacaktır. bk. İşaya, 11/4-9.

⁸⁶ bk. el-Mâide 5/18; Mukâtil, *Tefstîr-i Kebîr*, I, 105; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-Eser fî Fimûnü'l-Meğâzi ve's-Siyer*, I, 345; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 528.

işledikleri günahın gece, gece işledikleri günahın da gündüz silindiğini iddia ediyorlardı.⁸⁷ Seçilmişlikleri dolayısıyla cennetin kendileri için yaratıldığını inanan yahudiler,⁸⁸ ceennem azabının geçici olduğuna; ebedî ceennemliklerin ise yahudi olmayan kimseler olduğunu kabul etmekte idiler.⁸⁹ Bu anlayıştan olsa gerek yahudiler Yılbaşından (Roş ha-Şana) Kefaret gününe (Yom Kipur) kadar sabah ve akşam ibâdetlerinde tövbe içerikli yakarışları “Avinu malkenu” duasında (beraha) Allah’a “Babamız...” şeklinde seslenmektedirler.⁹⁰

Yahudilerin bu iddiasına karşı Kur’an Davud peygamber zamanında bir yahudi topluluğunun⁹¹ Sebt yasaklarına riayet etmediği için maymuna dönüştürüldüğüne işaret ederek⁹² seçilmişlik iddiasının bu dönüşüme engel olmadığını belirtmiş;⁹³ bu iddialarında gerçekten ısrarcı iseler “ölümü temenni etmeye” davet edilmişlerdir.⁹⁴

Seçilmişlikleri nedeniyle ceennem azabının kendilerine sayılı günlerde dokunacağına inanan yahudiler, kabir azabının da bu şekilde olacağına inanıyor; yahudi olmayanların kabirde daha fazla azap göreceğini iddia ediyorlardı.⁹⁵

Medine yahudileri Hz. Peygamber’in “yahudilerin beklediği Mesih olup olmadığı” konusundaki merakları gidermek amacıyla değişik cemaatlere yazdıkları mektuplarda Allah’ın dostları olarak dinlerinde sebât ettiklerini belirtmişlerdi.⁹⁶

2. İbâdetler

Aynı kökene (ilahî) ait olmaktan dolayı dinî yükümlülük ve ibâdetler açısından Yahudilik’le İslâmîyet arasında bazı benzerlikler vardır. İslâmîyet’te bunların bir kısmı olduğu gibi bırakılmışsa da çoğu kısmen ya da tamamen değişmiştir. Ancak benzerlikler İslâm’ın Yahudilik’ten neş’et ettiğini değil, Yahudilik’teki peygamberlere inzâl buyrulan doğru tutum ve davranışların tasvibi anlamı taşı-

⁸⁷ en-Nisâ 4/49-50; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, II, 104. Yahudiler bunun gece yatarken ve sabah kalktıklarında okudukları dualar sebebiyle olduğunu iddia etmiş olmalıdırlar. Zira, günlük dualardan “Kiryat Şem’a ‘al ha-mita”da [קריאת שמע על המטה] Şem’a’dan önce okunan duada bu düşünceyi ifade eden cümleler kullanılmaktadır. bk. *Sidur Kol Yaakov*, s. 843-844.

⁸⁸ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I, 116. Kur’an bunu da reddeder. bk. el-Bakara 2/94.

⁸⁹ el-Bakara 2/80. Ayetin yorumu için bk. Mukâtil, *Tefsîr-i Kebîr*, I, 97, 105.

⁹⁰ Dua için bk. *Sidur Kol Yaakov*, s. 136 vd.

⁹¹ İslâm kaynaklarında bunların Eyle yahudileri olduğu belirtilir. bk. Yakût, *Mu'cemü'l-Büldân* (nşr. Ferîd Abdülaziz el-Cündî), Beyrut [t.y.], I, 292; Makrizî, *el-Hutatu'l-Makriziyye (Kitâbü'l-Mevâiz ve'l-İtibâr bi Zikri'l-Hutatu ve'l-Âsâr)*, Kahire [t.y.], I, 184-185.

⁹² el-A'râf 7/163.

⁹³ Mukâtil, *Tefsîr-i Kebîr*, I, 105.

⁹⁴ el-Bakara 2/94.

⁹⁵ Müslim, “Mesâcid”, 25; Buhârî, “Cenâiz”, 86, “Deavât”, 36.

⁹⁶ Taberî, *Tefsîr*, IV, 206; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I, 523.

makta, bu dinlerin esas itibariyle aynı kaynağa, yani vahye dayandığını göstermektedir. Kısmen ya da tamamen değişmeler ise İslâm'ın, Allah'ın kemâle erdirdiği en son dini olduğunu,⁹⁷ yahudilerin ise kutsal kitaplarındaki bir takım emir ve uygulamaları tahrif (orijinalini bozma) ve tebdil (değiştirme) ettiklerini göstermektedir.⁹⁸ İslâmiyet'in Yahudilikte'ki aslına uygun uygulamaları benimseyip aslından saptırılan hükümleri ilgâ ettiğini gösteren en güzel örnek, "On Emir"dir (Evâmir-i Aşere/Aserot ha-diberot). Konuyla ilgili rivâyetlerde bazı yahudilerin müslümanlarla yahudiler arasındaki dokuz müşterek değeri sormaları üzerine Hz. Peygamber'in bunları şöyle sıraladığı rivâyet edilir: "1. Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, 2. Hırsızlık yapmamak, 3. Zinâ etmemek, 4. Haksız yere Allah'ın haram kıldığı bir nefsi öldürmemek, 5. Bir adamı öldürtmek için güç ve kudret sahibi bir kimsenin nüfûzundan faydalanmamak, 6. Sihir yapmamak, 7. Faiz yememek, 8. Evli ve namuslu bir kadına iftira atmamak ve 9. Savaşta kaçmamak. Daha sonra Hz. Peygamber yahudilere özgü vecibeye şu sözlerle dikkat çekmiştir: "Siz yahudilere, farz olan Cumartesi gününe saygısızlık yapmayın". Söz konusu rivâyette müslümanlarla yahudiler arasında müşterek olmayan tek husus, Cumartesi (Sebt/Şabat) gününün kutsal kabul edilmesiydi ki,⁹⁹ tarih boyunca din adamları tarafından yasakları artırıldıkça artırılarak riâyet edilmesi hakikaten zorlaştırılan Sebt kuralları, yaşantıda kolaylığı prensip edinen İslâmiyet'le ilgâ edilmiştir.

Kendisine henüz vahiy gelmemiş olan konularda Ehl-i kitap gibi davranmayı ilke edinen Hz. Peygamber'in, Ehl-i kitap'a muhalefeti öngören tavsiye ve emirleri, bu konularda kendisinin bilgilendirildiğini göstermektedir. Kültürel kimlik ve kişiliğin başka kültür odaklarından farklı olmayı gerektirdiğini çok iyi bilen Hz. Peygamber'in bu tutumu, yeni bir kimlik ve toplum inşâ edebilmenin en temel şartının başkalarına benzememekten geçtiğini ortaya koymaktadır.¹⁰⁰

Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudilerin, bir kısmı İslâmiyet'teki muadillerine de benzeyen, ibâdet ve dinî uygulamaları ile ilgili olarak kaynaklara kıymetli bilgiler yansımıştır.

a. Temizlik: Medine ve çevresinde yaşayan yahudiler ihtiyaçlarını giderdikten sonra su ile tahâret yapıyorlardı. Hicret sırasında Kubâ'ya gelen Hz. Peygamber yöre halkının temizliğinin Allah tarafından övüldüğünü belirterek bunun sebebini sormuş; onlar da komşuları yahudilerden öğrendikleri şekilde, ihtiyaçla-

⁹⁷ el-Mâide 5/3, 48.

⁹⁸ el-Bakara 2/75; en-Nisâ 4/46; el-Mâide 5/13, 41.

⁹⁹ Tirmizî, "İsti'zân", 33; İbn Mâce, "Edeb", 16; Tirmizî, "Tefsîrü'l Kur'an", 17.

¹⁰⁰ Nevevî, *Riyâzî's-Sâlihîn: Peygamberimizden Hayat Ölçüler* (trc. ve şerh M. Yaşar Kandemir-İsmail L. Çakan-Raşit Küçük), İstanbul 2001, VII, 106.

rını giderdikten sonra su ile taharet yaptıklarını belirtmişlerdi.¹⁰¹ Hatta Hz. Peygamber bizzat yahudilere su ile taharet yapmalarının sebebini sormuş, onlar da “Tevrat’ın emri gereği” cevabını vermişlerdi.¹⁰²

Yahudilerin temizlik konusundaki bir başka hassasiyetleri de idrar sıçramasına karşı gösterdikleri azami dikkatti. Hz. Âişe’ye “Allah seni kabir azabından korusun” şeklinde dua eden bir yahudi kadın,¹⁰³ kabir azabının insan üzerine sıçrayan idrardan olacağını belirterek yahudilerin elbiselerde idrarın bulaştığı kısmı kesip attıklarını haber vermişti.¹⁰⁴

Medine ve çevresindeki yahudilerin cinsel ilişkiden sonra guslettikleri söylenbilir. Zira, Tevrat’ta emredilmesi bir yana,¹⁰⁵ Hz. Peygamber’le zifafa giren Hayberli Safiye’nin gerdeğin ertesi sabahı yanına gelen müslüman hanımlara gusletmek istediğini belirtmesi,¹⁰⁶ yahudi olduğu dönemlerden gusle alışkın olduğunu göstermektedir.

Günümüzde yahudilerin abdest uygulaması ibâdet öncesinde elleri yıkama şeklindedir. Müslüman müelliflerden Makdişî, kendi zamanında başı meshetme ve organları yıkamaya soldan başlama dışında yahudilerin abdestlerinin müslümanların abdestiyle aynı olduğunu belirtir.¹⁰⁷ X. asra ait bu bilgi, yahudilerin abdestle ilgili bu uygulamasının İslâmiyet’in etkisiyle başladığını göstermektedir. Zira Hz. Peygamber’in azalarını üçer kez yıkayarak aldığı bir abdesti önceki peygamberlerin abdestine benzetmesinden¹⁰⁸ o dönemde yahudilerin müslümanlarınkine benzer bir abdest almadığını ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber’in abdest azalarını sağdan yıkamaya başlamasını da,¹⁰⁹ abdest uzuvlarını yıkamaya soldan başlayan yahudilere¹¹⁰ bir muhalefet olarak değerlendirilmek mümkündür.

¹⁰¹ İbn Kesîr, *es-Sîre*, II, 292-293; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe fi Ma’rifeti’s-Sahâbe* (nşr. M. İbrahim Bennâ-M. Ahmed Aşur-M. Abdülvehhâb Fayed), Kahire 1970, IV, 316.

¹⁰² İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, V, 101. Tevrat taramamızda suyla tahareti emreden doğrudan bir ifadeye rastlayamadık. Konuyla ilgili olarak görüşünü aldığımız Türkiye Hahambaşılığı Dini Kurul (Bet din) üyesi Rav Yeuda Adoni Bey de bu bilgiyi teyit etmiştir. O dönemde yahudiler Tevrat’ın genel prensiplerinden hareketle böyle bir hükme varmış olmalıdırlar.

¹⁰³ Buhârî, “Küsûf”, 7; Müslim, “Küsûf”, 2.

¹⁰⁴ Buhârî, “Cenâiz”, 86; Müslim, “Mesâcid”, 24.

¹⁰⁵ bk. Cinsel ilişkiden sonra guslün farziyeti için bk. Levililer 15/18.

¹⁰⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, VIII, 122.

¹⁰⁷ Makdişî, *el-Bed ve’t-Tarih*, IV, 36. Ayrıca bk. Makriżî, *Hutat*, II, 479.

¹⁰⁸ İbn Mâce, “Tahâret”, 46 (420).

¹⁰⁹ Buhârî, “Vudû”, 31, “Salât”, 47, “Et’ime”, 5, “Libâs”, 38, 77; Müslim, “Tahâret”, 66, 67; Ebû Dâvûd, “Libâs”, 41; Tirmizî, “Cum’a”, 75; Nesâî, “Tahâret”, 90, “Gusûl”, 17, “Zinet”, 8, 63; İbn Mâce, “Tahâret”, 42.

¹¹⁰ Makdişî, *el-Bed ve’t-Tarih*, IV, 36. Ayrıca bk. Makriżî, *Hutat*, II, 479.

b. **Namaz:** Yahudilerde ibâdette esas, cemaatle yapılmasıdır. Yahudiler ibâdetlerini sinagogda ve sadece cemaatle yapabilmekte idiler ki, Hz. Peygamber yahudilere benzememek için nafile ibâdet yapılmak suretiyle evlerin kabirlere dönüştürülmemesini emretmiştir.¹¹¹

O dönemde yahudiler sinagoglarına girerken ayakkabılarını çıkarıyor ve ibâdetlerini de yalın ayak yapıyorlardı; zira bir hadîste ayakta mest veya terlik olduğu halde namaz kılınabileceği, bu yönüyle yahudilere muhalefet edilmesi belirtilmiştir.¹¹² Yahudilerdeki bu uygulama muhtemelen Hz. Mûsâ'nın mukaddes vadi Tuvâ'da Allah'a mülâkî olduğu esnada pabuçlarını çıkarmasına dayanmakta idi.¹¹³ Günümüzde ayakkabı ile girilen ve sandalyelere oturulan sinagoglarda bu uygulama yer almamakla beraber, yahudiliğin otantik halini kısmen korumakta olan Sâmirîler, sinagoglarına hâlâ ayakkabısız girmektedirler.¹¹⁴

İbâdetten önce her yahudinin "tefilin" adı verilen bir dua kayışı takması zorunluluktur. Parşömen üzerine Tevrat'tan bölümlerin yazıldığı tefilin, şeritlerle birbirine bağlı siyah deriden mamul iki küçük kutudan oluşmakta; Tevrat'taki emre binaen biri sol pazuya, diğeri ise başa bağlanmaktadır.¹¹⁵ Hz. Peygamber döneminde yahudilerin tefilin taktıklarına dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlamadık; ancak tefiline cahiliye dönemi şairlerinden birinde yapılan atıftan, Hz. Peygamber döneminde de ibâdet esnasında tefilin takıldığını söyleyebiliriz. Cahiliye dönemi şairlerinden Lebîd (b. Rebîa) bir yolculukta arkadaşının uykulu halde deve koşumlarını ararken yaptığı el hareketlerini yahudilerin tefilin bağlamasına benzetir: "...Daha sonra durduğu yerde koşumlarını bulmak için elini (aşağıya yukarıya doğru) hareket ettirdi; tıpkı ibâdet eden bir yahudinin tefilini bağlaması gibi."¹¹⁶

¹¹¹ Zehebî, *Siyenu A'lâmi'n-Nübelâ*, VIII, 29. Yahudilerde evde tek başına ibâdet eden biri, yahudi ibâdetinin esası olan 'Amida'da, Tanrı'nın yüceliğinin dile getirildiği Kadişler ve Keduşa'yı okumamaktadır. Hz. Peygamber'in yukarıdaki vurgusu buna muhalefet olarak düşünülmüş olmalıdır. Yahudi ibâdetindeki bahsi geçen dualar için bk. *Sidur Kol Yaakov*, s. 66 (Kadiş); *a.g.e.*, s. 110 (Keduşa).

¹¹² İbn Kayyim, *Ahkâmü Ehli'z-Zimme* (nşr. Subhi Salih), Beyrut 1983, II, 756: "... خَالِفُوا الْيَهُودَ فَإِنَّهُمْ لَا يَضَلُّونَ فِي نِعَالِهِمْ وَلَا خِطَائِهِمْ"

¹¹³ Tâhâ 20/10-12. İfade Tevrat'ta da aynen bu şekilde yer almaktadır: "Çarıklarını çıkar! Çünkü bastığın yer kutsal topraktır." bk. Çıkış 3/5.

¹¹⁴ Benyamin Tsedaka, "Samaritans", *Ejd*, XVIII, 741.

¹¹⁵ Tefilin takmak Tevrat'ın bir emridir. bk. Tesniye, 6/8. Tefilinde Tevrat'tan dört ayrı bölüm yazılıdır: Çıkış, 13/1-10; 13/11-16 (Kadeş le kol behor... ve Ve haya ki yeviaha...); Tesniye, 6/4-9; 11/13-21 (Şem'a Yisrael... ve Ve haya im şamoa...). bk. Abraham Bloch, *The Biblical and Historical Background of Jewish Customs and Ceremonies*, New York 1980, s. 78.

¹¹⁶ *Lebîd*, ed. Brockelmann, Leiden 1891, XXXIX, 30'dan naklen Lichtenstadter, "Some References to Jews in pre-Islamic Arabic Literature", *Proceedings of the American Academy for Jewish Research* 10 (1940), s. 189.

İbâdette giyilmesi zorunlu bir diğer gereç de "talit"tir. Her yahudi ibâdetten önce kenarları püsküllü, dikdörtgen şeklindeki bu örtüyü kullanmak zorundadır.¹¹⁷ Hz. Ali'nin, omuzlarından aşağıya doğru şal örten bir topluluğu, beytülmidraslarından çıkan yahudilerin elbiselerini (talit) sarkıtmalarına benzetmesinden,¹¹⁸ Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudilerin talit örtündüğünü ve bunun da bütün vücudu saracak şekilde olduğunu öğreniyoruz ki, bu durum X. asırda da aynen böyle idi.¹¹⁹ Talitlerin dört köşesinde "tsitsit" adı verilen püsküller vardır. Tevrat'ın emrine binaen takılan bu püsküllerin hikmeti, Tanrı'yı her an hatırlatarak kişiyi günahattan uzak tutması ve Allah'a yönelmeyi sağlaması olarak açıklanmaktadır.¹²⁰ Hz. Peygamber döneminde Hayber'in fethinde alınan ganimetler arasındaki "saçaklı havlu"lar¹²¹ muhtemelen yahudilerin ibâdet şalı olan tsitsitli talitlerdi.

Kur'an-ı Kerîm'de Allah'ın namazı yahudilere de farz kıldığı belirtilir.¹²² Bakara sûresinin ilk ayetleri^(*) nazil olduğunda yahudiler Hz. Peygamber'e gelerek namaz kılan ve rızık olarak verilenlerden infâk edenlerin kendileri olduğunu söylemişlerdi.¹²³ Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudiler, detaylarını çok fazla bilmesek de, günlük olarak ibâdet yapmakta idiler.

Hz. Mûsâ'ya emredilen namaz, muhtemelen beş vakitti. Meryem sûresi 59. ayetteki "...namazı zayı ettiler" ifadesinin tefsirinde bazı müfessirler, yahudilerin namazla ilgili tahrifâtına dikkat çekmiştir.¹²⁴ Bu tahrifât namazın vakitlerinde olabileceği gibi din adamlarının müdahalesiyle şekil ve erkânında olması da mümkündür. Vakitte olabileceğini gösteren bir rivâyet İbn İshâk'ta yer almaktadır. Hz. Peygamber'in bi'setinden hemen önce Filistin'den Yesrib'e gelip yerleşen İbnü'l-Heyyebân isimli bir yahudi âlimin günde beş vakit namaz kıldığı belirtilir.¹²⁵ Bu bilgi Medine'de yahudilerin beş vakit ibâdet ettiklerini ya da en azından o dönemde ibâdetlerini hâlâ beş vakit olarak yerine getiren yahudilerin olduğunu

¹¹⁷ Sayılar 15/37 vd.

¹¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut [t.y.], XI, 333.

¹¹⁹ Müslüman müellif Makdisî'nin rivâyet ettiği bu bilgi için bk. *el-Bed ve't-Tarih*, IV, 36. Talitler, XIII. asırdan itibaren kısalmış, "küçük talit" (talit katan) adı verilen, elbisenin altında taşınan küçük bir kumaş parçası haline gelmiştir. bk. Bloch, *Jewish Customs*, s. 81.

¹²⁰ bk. Sayılar 15/39.

¹²¹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, II, 710, 680.

¹²² el-Mâide 5/12.

^(*) "Elif-Lâm-Mîm; üzerinde hiçbir şüpheye mahal olmayan bu ilâhî kelâm muttakiler için bir rehberdir. Onlar ki, gayba inanır, namazlarını ikâme eder ve kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için harcarlar. Ve onlar sana, senden önce indirilmiş olana ve ahirete de kesinlikle îmân ederler." el-Bakara 2/1-4.

¹²³ Mukâtil, *Tefsîr-i Kebîr*, I, 50-51.

¹²⁴ a.g.e., II, 537; Vâhidî, *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, II, 685.

¹²⁵ bk. İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 64; İbn Kesîr, *es-Sîre*, I, 294.

göstermektedir. Ancak günümüzde olduğu gibi, Hz. Peygamber'den sonraki dönemlerde (Abbâsî ve Fâtımîler dönemi) yahudilerin günlük üç vakit ibâdet ettiklerini biliyoruz.¹²⁶

Medine yahudileri, cemaati, vakit ibâdetlerine şofar öttürerek çağırıyorlardı. Ezanın teşrîf kılınması ile ilgili rivâyetlerde, cemaati ibâdete çağırma teklifleri arasında, yahudiler gibi şofar (بوق اليهود/بوق) öttürme teklifi de vardı.¹²⁷

Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudiler ibâdetlerini Kudüs'e (Yeruşalayim) dönerek ifâ ederdi. Bu geleneğin Hz. Mûsâ ile başladığı anlaşılmaktadır. Mûsâ'nın, ibâdet esnasında, Kudüs'teki (Emevîler döneminde üzerine Kubbetü's-sahra inşa edilen) kayalığa yöneldiği belirtilir.¹²⁸ Mekke'de Ka'be'yi hizasına alarak Kudüs'e yönelen Hz. Peygamber, Medine'ye hicretten sonra bir müddet daha Kudüs'e yönelerek ibâdet etmişti. Onun bu tavrını yahudilerle ortak bir noktada buluşma çabası olarak değerlendirmek veya Taberî'nin de belirttiği üzere, yahudilerin kendisini kabullenip îmân etmelerine yönelik bir tavır olarak kabul etmek mümkündür.¹²⁹ Ancak yahudiler bu çabaya olumlu cevap vermemiş; hatta bunu müslümanlara karşı bir üstünlük vesilesi olarak görmüşlerdi. Bunun neticesinde nazil olan bir âyetle müslümanların kıblesi Kudüs'ten Ka'be'ye tahvil edilmişti.¹³⁰

¹²⁶ bk. Nuh Arslantaş, *İslâm Toplumunda Yahudiler, Abbâsî ve Fâtımî Dönemi Yahudilerinde Hukukî, Dinî ve Sosyal Hayat*, İstanbul 2008, s. 472.

¹²⁷ İbn Hişâm, *es-Sıretü'n-Nebeviyye*, I, 507; Belâzurî, *Ensâb*, I, 273; İbn Mâce, "Ezân", I, Buhârî, "Ezân", I; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-Eser fi Fünûnî'l-Meğâzî ve's-Siyer*, I, 327; İbn Kesîr, *es-Sıre*, II, 336. Sonraki dönem kaynaklara yahudilerin günlük ibâdetlere şofarla çağırıldıklarına dair herhangi bir bilgi yansımamıştır. Bu durum ilerleyen asırlarda yahudilerin şofarla ibâdete çağırma işlemini terk ettiklerini göstermektedir. Ancak müslüman müellif Mes'ûdî'den yahudiliğin otantik halini kısmen korumakta olan Sâmîrîler'in X. asırda vakitleri hâlâ gümüşten mamul şofarla (bükât) duyurduklarını öğreniyoruz. bk. Mes'ûdî, *Mürüccü'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher* (nşr. M. Muhiddin Abdülhamid), Mısır 1964, I, 59.

¹²⁸ bk. Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme* (nşr. Yahya el-Haşşâb), Beyrut 1983, s. 57; İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1991, II, 831. İbn Haldûn kıblenin Kudüs olma sürecini Ahit Sandığı (Tâbütu'l-Ahd) ile irtibatlandırmaktadır. Yahudilerin çölde buldukları dönemde Tanrı ile irtibatlarının en somut göstergesi, Hz. Mûsâ'ya verilen taş levhaların (Kur'an'da suhufu Mûsâ şeklinde zikredilir) muhafaza edildiği Ahit Sandığı idi. Allah'ın yardım ve merhameti bu sandık sayesinde celp ediliyor; İsrâilîoğulları kalplere sükûnet veren bu sandık sayesinde düşmanlarını yeniyorlardı. Sandık her ne kadar levhaların muhafazası için yapılmışsa da zamanla Tanrı'nın mesken tuttuğu bir yer olarak algılanmaya ve inanılmaya başlamıştır (Paul Johnson, *Yahudî Tarihi* [trc. Filiz Orman], İstanbul, 2000, s. 64). İşte İbn Haldun, başlangıçta (seyyar) Çadır mabette (Mişkan) muhafaza edilen Ahit Sandığı'nın Hz. Süleyman'ın Kudüs'teki Mabet'i inşâsından sonra Mabet'e taşındığını; bu dönemden itibaren de yahudilerin ibâdetlerinde Ahit Sandığı'nın bulunduğu yere (yani Nâsır-ı Hüsrev'in bahsettiği kayalığa) doğru dönmeye başladıklarını belirtir. bk. İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 831.

¹²⁹ Taberî, *Tefsîr*, II, 4.

¹³⁰ el-Bakara 2/144; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I, 243. Yahudilerin Kudüs'e doğru dönmeyi

Yahudiler kıblenin tahviline çok üzölmüş; hatta Hz. Peygamber'e gelerek eskiden olduğu gibi tekrar Beytölmakdis'e dönerse kendisine inanacaklarını söylemişler; ancak onların samimiyetten uzak bu teklifleri reddedilmiştir.¹³¹ Kur'an'daki neshedilen ilk husus olan kıblenin tahvilini,¹³² Hz. İbrahim'in ibâdetinde Ka'be'ye yönelmesine, diğer bir deyişle, asla dönüş hareketi olarak değerlendirmek mümkündür.

Yahudilerin günlük ibâdetlerini nasıl icra ettiklerine dair kaynaklara çok fazla bilgi yansımamıştır. Ancak, yahudiler namazları sırasında ellerini bellerine (veya böğürlerine) koymakta (et-tehâsur/التخاصر) idiler ki, yahudilere muhalefet açısından sahabe Hz. Peygamber tarafından namaz esnasında bu şekilde yapmaması konusunda uyarılmışlardı.¹³³

Yahudilerin ibâdet esnasında sallanmaları dikkat çeken bir husustur. Bu durum "yahudilere özgü sallanma" (şemle'atü'l-Yahûd) şeklinde terimleşmiştir.¹³⁴ yahudilere benzememek için Hz. Peygamber'in namazda bu şekilde yapılmasını yasakladığına dair rivâyetler vardır.¹³⁵

Bir başka rivâyette ise Abdullah b. 'Amr'in, Ka'be'de ellerini yukarı doğru kaldırarak dua eden birini, yahudilerin ibâdetlerinde bu şekilde yaptığını söyleyerek yapmaması konusunda uyardığı belirtilir.¹³⁶ Kaynaklara o dönemlerde yahudilerin ellerini ibâdetin neresinde ve nasıl kaldırdığına dair herhangi bir bilgi yansımamıştır. Ancak o dönemdeki uygulama da günümüzdeki gibi ise, günümüzde yahudiler günde üç kez (Şahrit'te –sabah ibâdeti- iki, 'Arvit'te –akşam ibâdeti- bir kez) 'Amida'da 145. Mezmur'un on altıncı pasajını^(*) okurken ellerini yukarıya doğru kaldırmaktadırlar. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in onların bu uygulamasına muhalefet edilmesini emrettiği söylenebilir.

Miladî ikinci asra kadar yahudi ibâdetinin en belirgin vecîbesi olan secde, İslâmî döneme gelinceye kadar yahudi ibâdetinden çıkarılmıştı. Miladî II. asırda

üstünlük vesilesi olarak görmeleri için bk. Taberî, *Tefsîr*, II, 5; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I, 127.

¹³¹ İbn Hişâm, *es-Sıretü'n-Nebeviyye*, I, 550.

¹³² Taberî, *Tefsîr*, II, 4; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 168, 221-222.

¹³³ Buhârî, "Amel fi's-salât", 17; Müslim, "Mesâcid", 46; Ebü Dâvûd, "Salât", 172; Tirmizî, "Salât", 164; Nesâî, "İftitâh", 12; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, IV, 240.

¹³⁴ *a.g.e.*, XI, 372. Bu sallanmalar günlük ibâdetinde 'Amida (kıyam) duasını okurken gerçekleşmiş olmalıdır. Ya'kûbî yahudilerin ibâdetleri hakkında bilgi verirken duanın yapıış şeklini şöyle anlatır: "...İbâdet için duran bir kimse topuklarını birleştirir ve sükût içinde sağ elini sol omzuna, sol elini de sağ omzuna koyar. Secde etmeksizin beş kere rûkûya eğilir gibi eğilir kalkar." bk. Ya'kûbî, *Tarih*, Beyrut 1960, I, 67.

¹³⁵ Ebü Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Esfiyâ*, Beyrut 1405, IX, 304.

¹³⁶ Fâkihî, *Ahbârü Mekke fi Kadîmi'd-Dehri ve Hadîsihi* (nşr. A. Abdullah Hudeys), Beyrut 1414, I, 231.

(*) "Elini açarsın; Her canlıyı dilediğince doyurursun" (Mezmlar 145/16).

Rabbi Akiba'nın sinagogda secde ettiği belirtilir. Fakat yahudiler arasındaki i'tizalî gruplar ile değişik hıristiyan keşişler tarafından da yapılmaya başlanmasından sonra yahudi din adamlarının tepki olarak secdeyi "secde evi" adı verilen mabetten ve ibâdetlerden çıkardığı belirtilir.¹³⁷ Siyer kaynaklarına yahudilerin secde ettiklerine dair herhangi bir bilgi yansımamıştır. Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudiler, ibâdetlerinde muhtemelen secde yapmamakta idiler.¹³⁸ Eğer günümüzdeki ve Abbâsîler dönemindeki uygulama Medine yahudilerinde de aynı ise, o dönemde secde, 'Amîda duasında (beraha) rukûya eğilme şeklinde gerçekleşmiş olmalıdır.¹³⁹

Medine yahudilerinin günlük ibâdet esnasındaki bir başka uygulamaları da ibâdet sırasında çocuklarını 'öne geçirip onlara ibâdetinde aktif rol vermeleri idi. Müslüman müellifler bunu namaz kıldırma şeklinde ifade etmektedirler;¹⁴⁰ ancak bu ifadenin İslâm ibâdetinden çok daha uzun süren yahudi ibâdetinin değişik bölümlerindeki bazı duâların çocuklara okutulması şeklinde anlaşılması daha uygundur.^(*) Bu uygulama, günümüzde de devam etmektedir. Eğer o dönemdeki

¹³⁷ Goitein, *Yahudiler ve Araplar Çağlar Boyu İlişkileri* (trc. Nuh Arslantaş-Emine Buket Sağlam), İstanbul 2004, s. 224-225.

¹³⁸ (Rabbanî) Yahudilerin secde etmemesi, X. asırda Karaî alim Kirkisânî tarafından eleştirilmiştir. Secdenin Kitab-ı Mukaddes'te emredildiğini (II. Tarihler 7/3) belirten Kirkisânî, Rabbanîlerin ibâdet sonunda sağa ve sola doğru rukûya eğilmelerini hıristiyanların ibâdet şekline benzetir. Karaî müellifin belirttiğine göre Rabbanî yahudiler bunun sebebini, insanın sağında ve solunda bulunan melekler(e ta'zim) için olduğunu iddia etmekteydiler. Kirkisânî rukûyu önce iki melek, sonra da Tanrı için yapan Rabbanîlerin bu tutumunu büyük saygısızlık olarak niteler. bk. Kirkisânî, *Kitâbü'l-Envâr ve'l-Merâkib* (nşr. Leon Nemoy), New York 1940, II, 16; İng. trc. Leon Nemoy, "al-Qırqisani's account of the Jewish Sects and Christianity", *Hebrew Union College Annual* 7 (1930), s. 332.

¹³⁹ Bilgi için bk. *Sidur Kol Yaakov*, s. 216 (Şahrit duası); s. 276 (Minha duası); s. 329 (Arvit duası). Ya'kûbî, yukarıdaki rivâyetin devamında ibâdetinde topuklarını birleştirerek secde etmeksizin beş kere rukûya eğilip kalkan yahudinin en sonunda secdeye kapanır gibi iyice eğildiğini belirtir. bk. Ya'kûbî, *Tarih*, I, 67. Yahudilerin tersine Sâmirî ibâdetinde rükû ve secde hâlâ vardır. Sâmirîliğin yapılanmasının mimarı olan Baba Raba'nın kroniğinde onun Gerizim dağında ibâdet esnasında rükû ve secde ettiği belirtilir: "... (Rab'ın) hâkimiyeti karşısında eğildi (rükû etti)... ve yere (secde) kapandı [... ve yitnafel le-şiltono... ve yikot artsa: (רִיקָד אַרְצָה... וַיִּתְנַפֵּל לְשִׁלְטוֹנֵי)]. Bir Sâmirî kroniğinde yer alan bu bilgi için bk. *Baba Rabbah: A Samaritan Chronicle, a Source-Critical Analysis of the Life and Times the Great Samaritan Reformer*, Baba Rabbah (Studia Post Biblica, vol. 30), nşr. Jeffrey M. Cohen, E.J.Brill-Leiden 1981, s. 9, İng. trc. 61. Günümüzde de sabah ve akşam ibâdetlerini secdeli yapan Sâmirîler, ay ve güneş tutulması namazları ile cenaze ve sünnette kılınan namazlarda secde yapmaktadırlar. bk. İyâd Hişâm Mahmûd es-Sâhib, *es-Sâmiriyyân: el-Asl ve't-Târih el-Akîde ve'ş-Şeria ve Eserü'l-bieti'l-İslâmiyye fihim*, Hatîl-Ammân: Mektebetu Dendis 2000/1421, s. 235.

¹⁴⁰ "... كَانَتْ الْيَهُودُ يَقْدِمُونَ صِبْيَانَهُمْ يُصَلُّونَ بِهِمْ". İfade ve bilgi için bk. Mücâhid, *Tefsîr*, I, 161; İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III, 972; Taberî, *Tefsîr*, V, 127.

^(*) Aslında bu uygulama, Medine yahudilerinin dinî gelenekte Filistin uygulamasını (minhag) takip

uygulama da günümüzdeki gibi ise, çocuklara 'Amida'daki "Kadiş" ve "Keduşa" duâları haricindeki diğer duaların okutulduğunu söyleyebiliriz.

Medine'deki sinagoglar oldukça gösterişli ve süslü olmalıdır ki, Hz. Peygamber Müslümanları mescitleri süslemekten sakındırmıştır.¹⁴¹

c. Oruç: Kur'an-ı Kerim'de orucun müslümanlar gibi, önceki ümmetlere de farz kılındığı belirtilir.¹⁴² Önceki ümmetlerden olan yahudiler de senenin belli günlerinde oruç tutmakla yükümlü idiler.

Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde yahudilerin Muharrem ayının 10. gününde oruç tuttıklarını görmüştü. Hz. Peygamber yahudilere bunun sebebini sormuş, onlar da bu orucun İsrailoğulları'nın Firavun'un zulmünden kurtulması anısına Mûsâ tarafından şükür gayesiyle tutulan bir oruç olduğunu söylemişlerdi.¹⁴³ Hicret'ten sonra bir müddet bu oruca devam eden Hz. Peygamber, yahudilere muhalefet açısından sadece o gün değil, bu günün öncesi ve sonrasında da (Muharrem'in 9, 10 ve 11. günleri) oruç tutulmasını tavsiye etmişti.¹⁴⁴ İslâm kaynaklarında "Âşûrâ" olarak zikredilen bu gün, yahudi takviminde Tişri ayının 10. gününe (Yom Kipur/Kefâret günü) tekabül etmekteydi.¹⁴⁵ İşte bu günde oruç tutmak yahudilere farz olup tutulması da Tevrat'ta emredilen yegâne oruçtur.¹⁴⁶

Yahudilerde Kefâret gününün en önemli özelliği, bu günde bir günden fazla (yirmi beş saat) oruç tutulmasıdır. Sahur, Tişri ayının dokuzunda güneş batımından önce yapılmakta, iftar ise ertesi gün (Tişri 10) güneş batımından bir saat sonrasında açılmaktadır.¹⁴⁷ Yahudilikte "Suma Raba" (Büyük Oruç) olarak isimlendirilen bu orucu tutmayan kimseler Kitab-ı Mukaddes döneminde ölümlerini de göstermektedir.

¹⁴¹ Hz. Peygamber bir hadisinde "Sizler mescitleri Yahudiler ve Hıristiyanların süsledikleri gibi muhakkak süsleyeceksiniz" buyurmuştur. (Buhârî, "Salât" 91). Kaynaklarda araştırılan dönemle ilgili olarak sinagogların süsleme ve tefrişâtı hakkında başka bir bilgi yoktur. Hadîste ki bu ifadede Hz. Peygamber'in süslü olarak nitelediği sinagogların Medine'de mi, yoksa gençlik yıllarında çeşitli vesilelerle ziyaret ettiği Arabistan'ın değişik yerlerinde görme fırsatı bulunduğu sinagoglarda mı olduğu konusunda kesin bir hükme varmak zor görünmektedir.

¹⁴² el-Bakara 2/183.

¹⁴³ İbn Keşir, *es-Sîre*, II, 377.

¹⁴⁴ San'ânî, *Tefsîr*, III, 370; Buhârî, "Savm", I, 69; Müslim, "Sıyâm", 127, 133; Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-Sahâbe* (nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas), Mekke 1983, II, 985.

¹⁴⁵ Konuyla ilgili olarak bk. Nuh Arslantaş, *İslâm Toplumunda Yahudiler*, s. 498-499; Yusuf Şevki Yavuz, "Âşûrâ", *DİA*, IV, 25.

¹⁴⁶ bk. Levililer 16/29; 23/27; Sayılar 29/7.

¹⁴⁷ Bîrûnî, *el-Âsârü'l-Bâkiye 'ani'l-Kurûni'l-Hâliye* [Chronologie Orientalischer Völker von Alberuni] (nşr. C. Eduard Sachau), Leipzig 1923, s. 277; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fûnûni'l-edeb*, Kahire [t.y.], I, 195; Makrizî, *Hıtat*, II, 473.

cezalandırılırdı.¹⁴⁸

Hz. Peygamber'in, "Müslümanların orucu ile yahudilerin (Ehl-i kitap) orucu arasındaki en belirgin fark"ın "sahur" olduğu şeklindeki hadîsi,¹⁴⁹ yahudilerin Kefâret günü orucu ile müslümanların orucu arasındaki farkı ortaya koyma amaçlı buyrulmuş olmalıdır.

Benzer şekilde zamanı dolmasına rağmen yahudilerin iftarlarını bir saat geciktirip oruçlarını yirmi beş saate kadar uzatmaları sebebiyledir ki, Hz. Peygamber iftarda acele edilmesini emretmiş;¹⁵⁰ ayrıca iftar etmeden oruçların birbirine eklenmesini (visâl) de yasaklamıştır.¹⁵¹

Tevrat'ta emredilen yegâne oruç olması sebebiyle çok kutsal kabul edilen bu günde çocuklara dahi oruç tutturma gayretinde olan yahudiler vardı.¹⁵² Bütün bu zorluklar "kolaylık dini" olan İslâm'la kaldırılmış, oruç vb. ibâdetler insanın yaratılışına uygun hale getirilmiştir.

d. Hac: Kur'an'da Kâbe'yi inşâ ederek hac yapmak için insanları Mekke'ye davet eden ilk peygamberin Hz. İbrahim olduğu belirtilir.¹⁵³ Haccın icra ediliş biçimini (menâsik) de tespit eden İbrahim peygamber, zaman zaman hac maksadıyla Mekke'ye gitmiş; sonraki dönemlerde diğer peygamber ve ümmetler de Kâbe'yi ziyaret etmişlerdi.¹⁵⁴ İbn Kesîr, yeryüzünde insanlık için İbrahim peygamber tarafından inşâ edilen ilk mabet Ka'be olmasına rağmen,¹⁵⁵ yahudilerin hac için Mekke'ye gelmemesini eleştirir.¹⁵⁶ Gerçekten de yahudi geleneğinde ataları İbrahim'in inşâ ettiği bir mabede belirsiz de olsa herhangi bir atıfta bulunulması ilginçtir.

Diğer taraftan İslâm kaynaklarında İshâk,¹⁵⁷ Mûsâ ve diğer peygamberlerin de

¹⁴⁸ Makdisî, *el-Bed ve't-Tarih*, IV, 38; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, I, 195; Makrizî, *Hıtat*, II, 473.

¹⁴⁹ Müslim, "Siyâm", 46; Ebû Dâvûd, "Savm", 15; Tirmizî, "Savm", 17; Nesâî, "Siyâm", 27.

¹⁵⁰ "Oruç açmakta acele ettikleri sürece Müslümanlar hayır üzere yaşarlar." bk. Buhârî, "Savm", 45; Müslim, "Siyâm", 48; Tirmizî, "Savm", 13; İbn Mâce, "Siyâm", 24.

¹⁵¹ Buhârî, "Savm", 48, 49; Müslim, "Siyâm", 59; Ebû Dâvûd, "Savm", 24. Sahabeden Beşîr b. el-Hasâsiye'nin eşi Leylâ es-Sedûsiye iftar etmeksizin oruç (visâl) tutmak istemiş, ancak eşi Beşîr Hz. Peygamber'den naklen bu şekilde oruç tutanların yahudiler olduğunu söyleyerek hanımına iftar yapmak suretiyle oruç tutmasını tavsiye etmiştir. bk. İbnü'l-Esrî, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 257-258.

¹⁵² Sâmirîler hasta, hatta bir yaş üzerindeki çocuklara dahi oruç tuttururdu. bk. es-Sâhib, *es-Sâmiriyyûn*, s. 243.

¹⁵³ bk. el-Bakara 2/127; el-Hac 22/27-29.

¹⁵⁴ Konuyla ilgili detaylar için bk. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, Ankara 2004, I, 200 vd.; İsmail Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, İstanbul 2004, s. 253-258.

¹⁵⁵ Âl-i İmrân 3/96-97.

¹⁵⁶ İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 411.

¹⁵⁷ Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı ve Tecrid-i Sarîh Tercemesi* (trc. Ahmed Naim- Kâmil Miras), Ankara 1987, VI, 21.

hac yaptığı şeklinde bilgilerin yer alması,¹⁵⁸ İsrailoğulları'na gönderilen peygamberlerin de Ka'be'yi ziyaret ettiklerini göstermektedir.

Yahudilerin Kudüs'te bir mabede sahip olması ve yahudiliğin evrensel bir din olmaktan çıkarılıp millî bir din haline dönüştürülmesinden sonra Ka'be'ye haccin yahudi dinî ve edebî literatüründen tamamen çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Ancak Yesribli bir yahudi din adamının İslâm öncesi dönemde Ka'be'ye saldıran fakat bu hareketi nedeniyle felç olan Yemenli Tübbâ' el-Himyerî'ye Ka'be'nin mukaddes bir ev olduğu ve o zamana kadar yıkmaya kalkışanların helâk olduğu şeklinde bir bilgi vermesinden,¹⁵⁹ en azından Arabistan'daki yahudilerin ziyaret etmeseler de ataları İbrahim'in inşâ ettiği binanın (Ka'be) kudsiyetini kabul ettiklerini göstermektedir.

Öte yandan Yahudilik'te kohenlerin müslümanların ihramına benzer "efod" adı verilen giysiler giymesi,¹⁶⁰ başkohenin (kohen gadol) giydiği elbisenin beyaz ve dikişsiz olması,¹⁶¹ âyinlerin icrası esnasında yalınayak olunması,¹⁶² Ka'be'deki tavaf gibi Çardaklar bayramının her günü Mabed'te süslü mezbahın etrafında tavaf edilerek (Hoş'ana raba günü 7 kez) (hakafot) dualar [Hoş'anot duası (הרושע)] okunması,¹⁶³ aynı bayramın yedinci (Tişri 21) gününe tekâbü'l eden son günün Arefe olarak isimlendirilip Arafat Dağı gibi Zeytin Dağı'nda (Har Harâ) bir araya gelinmesi (İdü'l-cem)¹⁶⁴ ve mezbahta kurbanların takdim edilmesi, Hz. İbrahim tarafından evrensel bir ibâdet ilân edilen haccın,¹⁶⁵ yahudiler tarafından millîleştirilip şekil ve mekânı değiştirilerek Kudüs merkezli bir ibâdet haline getirildiğini göstermektedir.

Kaynaklarda Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudilerin Kudüs'e hac yolculuğu yaptıklarına dair herhangi bir bilgi yansımamıştır. Tevrat'taki, yahudi erkeklerin yılda üç kez [Fısıh (Pesah), Haftalar (Şavu'ot) ve Çardaklar (Sukot) bayramında]¹⁶⁶ Kudüs'e hac yapmaları emrinin¹⁶⁷ sadece Filistin'de mukim (diyaspora

¹⁵⁸ bk. İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 74.

¹⁵⁹ İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 30.

¹⁶⁰ Meselâ bk. Çıkış 25/7; 28/4-8.

¹⁶¹ Wensinck, "İhram", *İA*, V/II, 943.

¹⁶² Meselâ bk. II. Samuel 15/30; Wensinck, "İhram", *İA*, V/II, 943.

¹⁶³ Bloch, *Jewish Customs*, s. 208-209; Behar, *El Gid Para El Pratikante- Dini Uygulama Rehberi* (trc. Mordehay Yanar), İstanbul 2004, s. 307; "Hoshana Rabba", *EJd*, VIII, 1028.

¹⁶⁴ Birûnî, *el-Âsâni'l-Bâkiye*, s. 277. Nüveyrî, son güne "'arâbâ" adı verildiğine dikkat çekmekte; ancak detay vermemektedir. bk. *Nihâyetü'l-ereb*, I, 195.

¹⁶⁵ bk. el-Hac 22/27.

¹⁶⁶ Bu sebeple yahudilerde bu üç ay "hac bayramları" olarak da isimlendirilmiştir. Sırasıyla bk. Levililer 23/7; Tesniye 16/16-17; II. Tarihler 8/13. Hac bayramlarına İslâm kaynakları da dikkat çeker. Meselâ bk. Birûnî, *el-Âsâni'l-bâkiye*, s. 281; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, I, 196.

¹⁶⁷ bk. Çıkış 23/14-17; 34/23.

değil) yahudilere bir farıza şeklinde kabul edildiği anlaşılmaktadır; zira, Tirmizî'nin rivâyet ettiği bir hadîste imkânı olduğu halde haccetmeyen kimsele-
rin yahudi veya hıristiyana benzetilmesi,¹⁶⁸ Hz. Peygamber dönemindeki yahudilerin namaz kılmalarına rağmen haccetmediklerini göstermektedir.¹⁶⁹

e. **Zekât:** Kur'an-ı Kerîm'de zekâtın İsrailoğulları'na da farz kılındığı belirtilir.¹⁷⁰ Yine Kur'an'da zekâtın Hz. İshâk, Ya'kûb ve İsmail'e de emredildiği belirtilmiş,¹⁷¹ ancak mâhiyeti hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Tevrat'ta yahudilere ziraî mahsul ve sürülerinin onda birini Leviliye, garibe, öksüze ve dul kadınlara vermeleri emredilmiştir.¹⁷² "Teruma" (תרומה) adı verilen bu öşürün hasattan itibaren yapılan sayımdan yedi gün sonra verilmesi de tasrih edilmiştir.¹⁷³

Ancak Yahudilik'te, hac ve kurban gibi **teruma** da mabede bağlı bir ibâdet olarak düşünüldüğü için, bu vecibenin sürgünde bulunduğu müddetçe sadece Filistin'de (Erets Yisrael) oturan yahudilerin bir yükümlülüğü olduğu kabul edilmiştir.¹⁷⁴

Yahudi Finhas gibi, "Allah fakir midir ki, bizden zekât istiyor; istiyorsa, demek ki biz ondan zenginiz", şeklinde¹⁷⁵ inat ve taassubundan dolayı zekât gibi ilahî dinlerin ortak değerini inkâr eden bazıları istisna edilirse, Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudilerin Filistin'de mukim olmamaları dolayısıyla zekât vermedikleri söylenebilir. Kur'an'da zekâtı mabede bağlı bir ibâdet olarak düşünen yahudilerin bu tutumları eleştirilmiş; bu evrensel vecibenin her şartta yerine getirilmesi emredilmiştir.¹⁷⁶

¹⁶⁸ "Kim, azağa ve kendisini Allah'ın evi Kâbe'ye ulaştırarak bir bineğe sahip olduğu halde haccetmezse, yahudi veya hıristiyan olarak ölmesi hiç fark etmez." (Tirmizî, "Hacc", 3; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, I, 380).

¹⁶⁹ Nevevî, *Riyâzül's-Sâlihîn: Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, V, 558. Bir başka hadîste (Müslim, "İmân", 134) ise namazı terk eden kimsenin müşriğe benzetilmesi, o dönemlerde müşriklerin hac yapmalarına rağmen namaz kılmadıklarını göstermektedir. bk. *a.g.e.*, aynı yer.

¹⁷⁰ İlgili âyetler için bk. el-Bakara 2/83; el-Mâide 5/12.

¹⁷¹ bk. el-Enbiyâ 21/73; Meryem 19/55.

¹⁷² bk. Tesniye 14/29; 26/12.

¹⁷³ Tesniye, 16/9. Onda birlik terumanın ilk onda biri dinî hizmetlerinin karşılığı olarak Levililer'e verildi (Sayılar 18/21-24; Babil Talmudu, Ketubot 26a). Levililer ise bunun onda birini (onda birin onda biri/terumot me'aserot veya terumot min ha-me'aser) Kohenlere takdim ederdi. bk. Sayılar, 18/26-28.

¹⁷⁴ Oppenheimer, "Terumot and Ma'aserot", *EJd*, XV, 1025-1026.

¹⁷⁵ Mukâtil, *Tefsîr-i Kebîr*, I, 323-324.

¹⁷⁶ "Hani, biz İsrailoğulları'ndan, "Allah'tan başkasına ibâdet etmeyeceksiniz, anne babaya, yakınlarla, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, herkese güzel sözler söyleyeceksiniz, namazı kılacaksınız, zekâtı vereceksiniz" diye söz almıştık." (el-Bakara 2/83).

f. **Yağmur Duâsı:** İslâmiyet'te olduğu gibi Yahudilik'te de yağmur duâsının ayrı bir önemi vardır. Kur'an-ı Kerîm'de Hz. Mûsâ'nın susuzluktan kıvranan kavmi için Allah'tan yağmur istediği belirtilir.¹⁷⁷ İncil'de de İlyâs peygamberin (İlya) yağmur yağdırması için Allah'a duâ ettiği ve duâsının kabul edildiği anlatılır.¹⁷⁸ Tevrat'ta yağmurun yağmamasının Tanrı'nın yahudilere bir ihtar olduğu belirtilerek hata ve günahlara son verilip Tanrı'ya yönelmeleri emredilmiştir.¹⁷⁹ Yahudilerde Çardaklar bayramının yedinci günü (**Hoşa'na Raba**) gecesinin, ertesi sene yere düşecek yağmurun takdir edildiği gece olarak kabul edilir.¹⁸⁰

Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudiler de zaman zaman yağmur duâsına çıkmışlardır.¹⁸¹ Medine yahudileri, Hz. Peygamber'in bi'setinden iki sene önce Filistin'den gelip şehre yerleşen dindar yahudi İbnü'l-Heyyebân'dan yağmur duâsı yapmasını rica eder, o da onlara yağmur duâsı yapardı. İbnü'l-Heyyebân'ın yağmur duâsına çıkmadan evvel cemaate sadaka vermelerini tavsiye ettiği ve her duasından sonra da yağmur yağdığı rivâyet edilmiştir.¹⁸²

3. Bayramlar ve Kutlamalar

a. **Sebt Günü:** Yahudilerin Şabat adını verdikleri Sebt günü dinlenme günüdür. Her yahudinin bu günde işlerine ara verip dinlenmesi dinî bir vecîbedir. Bu günde dinlenme yükümlülüğü Hz. Mûsâ'ya indirilen Tevrat'la beraber başlamıştır. Tevrat'taki On Emir'in dördüncüsü Sebti hatırlamak (**zahor**) ve gözetmektir (**şamor**).¹⁸³ On Emir'in dokuzunu tasvip eden Hz. Peygamber, yahudi din adamlarının hayatı çekilmez hale getirecek kadar şartlarını ağırlaştırdığı Sebt günü ve yasaklarını ilgâ etmiştir.¹⁸⁴ Yahudiler Sebt yasaklarına riâyet etmedikleri için Hz. Davud'un dili ile de lânetlenmişlerdi. İslâm kaynaklarında bu lânetin maymuna

¹⁷⁷ bk. el-Bakara 2/60.

¹⁷⁸ bk. Yakubun Mektubu 5/18.

¹⁷⁹ bk. Amos 4/6-8.

¹⁸⁰ "Hoshana Rabba", *Ejd*, VIII, 1028.

¹⁸¹ Talmudik dönemden beri yahudiler bu şekilde kurak mevsimlerde çıkan yağmur duâsından başka sonbahardan ilkbahara kadar günlük ibâdetlerinde de yağmur için düzenli olarak duâlar (**morid ha-tal, morid ha-geşem/ve-ten tal u-matar li-veraha**) yapmışlardır. Bu dualar, Filistin ve Irak yahudileri arasında farklı zamanlarda okunurdu. Filistin'de Marheşvan ayının yedinci gününden Fışih'a kadar; Irak bölgesinde ise Tişri ayının 18'inden (bu tarih miladî 21 Eylül'e rastlayan sonbahar noktası –ekinoks) Fışih'tan önceki haftanın bitimine kadar devam ederdi. bk. Arnold-Daniel Lasker, "The Jewish Prayer for rain in the Post-Talmudic Diaspora", *AJS (Association for Jewish Studies) Review* 9 (1984), s. 142-143. Medine yahudileri de Filistin geleceğine bağlı oldukları için günlük ibâdetlerinde Marheşvan ayının yedinci gününden Fışih'a kadar bu duaları yapmış olmalıdırlar.

¹⁸² İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 64.

¹⁸³ bk. Çıkış 20/8-10.

¹⁸⁴ bk. Tirmizî, "İsti'zân", 33; İbn Mâce, "Edeb", 16; Tirmizî, "Tefstrü'l Kur'an", 17.

çevrilmek şeklinde tezahür ettiği,¹⁸⁵ maymuna çevrilenlerin ise Eyle yahudileri olduğu rivâyet edilir.¹⁸⁶

Kaynaklara Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudilerin Sebt günü ve yasakları ile ilgili tutumları hakkında çok fazla bilgi yansımamıştır. İbn Habîb (ö. 859), kendi zamanında ahdini bozan bir yahudiyi İslâm öncesi dönemdeki dedelerinden Kays b. Ma'dikerib'e benzetir.¹⁸⁷

Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudiler, "Sebte dinlenme" düşüncesinin âlemi altı günde yaratan Allah'ın yedinci günde ayak ayak üstüne atıp "istirahat etmesi"nden kaynaklandığını,¹⁸⁸ bu sebeple de Sebt günü O'nun hiçbir şeye hükmetmediğine inanırlardı.¹⁸⁹ Bu anlayıştan dolayı Sebt günü "Dinlenme Günü" (Yevmü'r-râha) olarak da isimlendirilmiş, bu dinlenme "Sebt sübût içindir" şeklinde deyimleştirilmişti.¹⁹⁰ Yahudilerin Allah hakkındaki bu yanlış anlayışı Kur'an tarafından reddedilmiş;¹⁹¹ O'nun hertürlü bir yorgunluktan münezzehe olduğu ifade edildikten sonra,¹⁹² Allah'ın Sebt de dahil her gün ve her anda hükümran olduğu belirtilmiştir.¹⁹³

Hayatî meselelerde Sebt yasaklarının askıya alınabileceği kabul edilmişken,¹⁹⁴

¹⁸⁵ Mukâtil, *Tefsîr-i Kebîr*, I, 495; Taberî, *Tefsîr*, IX, 95.

¹⁸⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, VIII, 178.

¹⁸⁷ Rivâyete göre Cahiliye döneminde Kays b. Ma'dikerib'le Benî Murad arasında bir ahit vardı. Kays'ın, Benî Murâd'la yaptığı anlaşmanın bitimine bir gün kala, "Yarın sebttir; o günde savaşmak yasaktır", diyerek Cuma günü saldırmaya karar verdiği rivâyet edilir. bk. İbn Habîb, *el-Muhabber*, Beyrut [t.y.], s. 244-245.

¹⁸⁸ Taberî, *Tefsîr*, XXVI, 179

¹⁸⁹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VIII, 114.

¹⁹⁰ Taberî, *Tefsîr*, I, 41.

¹⁹¹ Kâf sûresinin 38. âyeti bu yanlış düşüncüyü tenkit için nâzil olmuştur. bk. Taberî, *Tefsîr*, XXVI, 179; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 241.

¹⁹² Mukâtil, *Tefsîr-i Kebîr*, IV, 87-88; Süfyan es-Sevrî, *Tefsîr*, Beyrut 1983, s. 280; San'ânî, *Tefsîr*, III, 239; Vâhidî, *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, II, 1025.

¹⁹³ Rahmân 55/29-30; Mukâtil, *Tefsîr-i Kebîr*, IV, 136. İbn Manzûr, yahudilerin sebtle ilgili bu yanlış düşüncesine dikkat çeker. İfadesine göre "Sebt" in mânâsı "istirahat" (استراح) değildir. "Sebt", "kata'a" (قطع) anlamında "bir işi ya da eylemi durdurma" manasındadır. İstirahatın bir yorgunluk alameti olduğunu söyleyen müellif, Allah'ın bundan münezzehe olduğunu belirtir. bk. *Lisânü'l-'Arab*, II, 38. Hakikaten de İbrânice'de "şabat" (לשבת/שבת) İbn Manzûr'un belirttiği şekilde bir iş veya eyleme "ara vermek", "durdurmak" mânâsına gelmektedir. Aynı anlamda "iş bırakma" ve "grev" e de İbrânicede "şivita" (שביתה) denmektedir. Günümüzde Kitâb-ı Mukaddes'in Türkçe tercümesinde ve Türk yahudi cemaatinin neşrettiği *Kavram ve Değerler* (ed. Suzan Alalu ve arkadaşları, İstanbul 1996, s. 180) kitabında "sebt" hep "istirahat etti" şeklinde tercüme ve izah edilmiştir. Benzer şekilde Türkçe'ye tercüme edilen bir yahudi Tevrat tefsirinde İbn Manzûr'un belirttiği hususa dikkat çekilse de "istirahat etti" şeklindeki anlayış tercih edilmiştir. bk. *Tora, Şemot*, İstanbul 2004, s. 228.

¹⁹⁴ bk. Vâkidî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, II, 484.

yahudiler Uhud savaşında Sebti bahane ederek şehrin savunmasına iştirak etmemişlerdi. Oysa sözüne sadık kalmayı tercih eden Muhayrik isimli bir yahudi, "Bu tür durumlarda Sebt yasağına uyulamayacağını" hatırlatarak İslâm ordusuna katılmış ve savaşta ölmüştü.¹⁹⁵ Benzer bir mazereti Hendek Savaşında Kureyza yahudileri Mekkeli müşriklere karşı ileri sürmüşlerdi.¹⁹⁶ Oysa aynı kuşatmada (Hendek) Hz. Peygamber'in, dinlenme günü olması dolayısıyla Sebt günü kendilerinden bir saldırı beklemeyeceğini söyleyen bazı yahudiler, yasaklarını ihlâl pahasına Sebt'te müslümanlara saldırılmasını teklif etmişlerdi.¹⁹⁷

Yahudilikte Sebt'in en önemli özelliklerinden biri de sinagogda cemaatle yapılan ibâdetdir. O dönemde yahudilerin Sebt ibâdetlerinde Mezmurlar'dan bölümler okuduğunu, Hz. Peygamber'in bir hadîsinden öğreniyoruz. Akabe bey'atlarından sonra Medine'ye öğretmen olarak gönderilen Mus'ab b. Umeyr, Medine'den Hz. Peygamber'e yazdığı bir mektupta cuma günü müslümanlara toplu bir ibâdet yaptırma konusunda izin istemiş; Hz. Peygamber de Mus'ab'a yahudilerin Sebt ibâdeti için hazırlanıp¹⁹⁸ duâlarını cehri okumaya başladığı ve istivâ halindeki güneşin batıya doğru kaymaya başlamasından sonra iki rekât namaz kıldırmasını emretmişti.¹⁹⁹ Hadîste geçen Mezmur'un hangisi olduğunu bilmiyoruz; ancak Abbasîler dönemine ait bir yahudi kronikten yahudilerin Sebt gününde hazanın "Baruh şe-amar ve haya ha-'olam, Baruh hu..." (... ברוך שאמר ויהיה העולם) (*) duası (beraha) ile ibâdetle başladıklarını ve 92. Mezmur'u okuduklarını biliyoruz. Mezmur'un tamamlanmasından sonra ise cemaat, çeşitli Mezmurlar'dan oluşan **Pesuke de-zimra**'yı okurdu.²⁰⁰ Muhtemelen o güne kadar kuralları çoğu yönüyle tespit edilen Sebt ibâdetine Medine yahudileri de 92. Mezmur'la başlıyor, **Pesuke de-zimra** ile devam ediyorlardı.

Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudilerin Sebt günü ile ilgili uygulamaları hakkında başka bilgi yoktur. Ancak Medine'de kendi toplumunu inşâ etmeye gayret

¹⁹⁵ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, I, 262-263; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 518; Belâzurî, *Ensâb*, I, 325; İbn Seyyidinnâs, I, 334. Belâzurî ve İbn Kesîr, Muhayrik'in müslüman olarak vefât ettiğini nakleder. bk. Belâzurî, *Ensâb*, I, 266, 285; İbn Kesîr, *es-Sîre*, II, 343-344.

¹⁹⁶ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, II, 484-485; İbn Kesîr, *es-Sîre*, III, 217. Bu mazerette Nu'aym b. Mes'ûd'un müşriklerin yahudilerden bazı rehinelere isteyeceklerine dair verdiği yanlış istihbarat etkili olmuştu. Savaş vb. durumlarda sebt yasağının geçerli olmadığını belirten Huyey b. Ahtab'a dahi Kureyş hakkındaki şüphelerinden dolayı yardım etmemişler, sebtin çıkışında rehin verme şartı koşmuşlardı.

¹⁹⁷ İbn Kesîr, *es-Sîre*, III, 230.

¹⁹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, IX, 139: "... ومنه الحديث أنه كتب إلى مصعب بن عمير وهو بالمدينة انظر من ... "اليوم الذي تتجهز فيه اليهود لسبتها فإذا زالت الشمس فازدلف إلى الله بركتين"

¹⁹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, II, 118.

(*) [Mübarektir O! Konuşup alemleri yaratan...].

²⁰⁰ Bilgi için bk. Natan ha-Bavlî, "Seder 'Olam Zuta" (**סדר עולם זוטא**) [Kısa Dünya Tarihi], *Seder ha-Hahamim ve Korot ha-Yamim* (nşr. Adolf Neubauer), Oxford 1887, II, 83.

eden Hz. Peygamber, yahudilerin mukaddes günleri olması dolayısıyla müntesiplerine Sebtle ilgili bazı uyarılarda bulunmuştur.²⁰¹

b. Bayramlar: Yahudilerde pek çok bayram vardır. Bunların bir kısmı dinî bir kısmı da millîdir. Millî bayramlar, tarihlerinde yaşadıkları önemli günler dolayısıyla ihdas edilmiştir. Yahudilerin bayram ihdasındaki bu meraklarını^(*) Mâide sûresinin 3. âyetinin nâzil olmasından sonra, Hz. Ömer'le bir yahudi arasında geçen konuşmadan daha iyi anlamak mümkündür. "...Bu gün dininizi kemâle erdirdim, nimetimi üzerinize tamamladım ve size hayat tarzı olarak İslâm'ı seçtim..." âyeti nâzil olunca, âyetten hayli etkilendiği anlaşılan yahudinin Hz. Ömer'e "Bu âyet bize nâzil olmuş olsaydı, nâzil olduğu günü bayram ilân ederdik" dediği rivâyet edilir.²⁰²

Yahudilerde bayramların en önemli özelliklerinden biri de kutlanan bayrama özgü olarak sinagoglarda yapılan uzun süreli ibâdetlerdir. Kaynaklarda Hz. Peygamber'in yahudi bayramlarından birinde (muhtemelen uzun bir duâ merasimi sırasında) Medine'deki sinagoglardan birine girerek kendisinin vasıflarının ellerindeki kitapta yazılı olduğu uyarısında bulunduğu rivâyet edilir.²⁰³ Kutlanan bayramın hangisi olduğunu tespit etmek güçtür; zira çoğu bayramda yahudiler duâ etmek üzere sinagogda bir araya gelmektedirler.

Kaynaklarda Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudilerin bayram kutlamaları ile ilgili birkaç haber dışında pek fazla bilgiye rastlayamadık.

İlk dönem siyer literatüründe yahudi Ebû Râfî'nin öldürülmesi dolayısıyla Fısh (Pesah) bayramına örtülü de olsa bir atıf yapılmıştır. Benî Nadîr yahudilerinden olan Ebû Râfî' o dönemde Hicaz'ın en meşhur faizcilerinden olup

²⁰¹ Hz. Peygamber farz oruçlar dışında sadece Cumartesi günü oruç tutulmamasını emretmiştir (Tirmizî, "Savm", 675; Ebû Dâvûd, "Savm", 2068). Kendi toplumunu inşâ etmeye çalışan Hz. Peygamber sadece o gün oruç tutan Cüveyriye binti Hâris'e orucunu bozmasını emrederek (Buhârî, "Savm", 63) müslümanları ibâdet açısından haftanın sadece bir gününe yoğunlaşan yahudilere benzemekten sakındırılmıştı. Benzer şekilde müslüman olmalarından sonra Abdullah b. Selâm ve arkadaşları Sebt günlerini ta'zim için Hz. Peygamber'den Tevrat okuma izni istemişler, ancak inen bir âyetle uyarılmışlardı (Taberî, *Tefsîr*, II, 324). Sebtle ilgili kaynaklara geçen bir anekdot da Hz. Safiye ile ilgilidir. Hz. Ömer'in hilâfeti zamanında Hz. Safiye'nin cariyesi, onun Sebt'i çok sevdiği ve kurallarına riâyet ettiği şeklinde asılsız bir haber getirmişti. Hz. Ömer Safiye'ye durumu sormuş; o da Allah'ın cuma'yı Sebt'le iptal ettiğini belirterek haberin asılsız olduğunu söylemişti. bk. İbn Hacer, *el-İsâbe fi Temyîzi's-sahâbe*, VII, 741; Zebîdî, *Tecrid*, II, 307.

(*) Bu hâlet-i rûhiye yahudi kültüründe günümüzde dahi "Siba le-masiba" (Eğlence için bir sebep daha) şeklinde ifade edilmektedir.

²⁰² Buhârî, "İman", 33; Müslim, "Tefsîr", 1; Tirmizî, "Tefsîr", 6; Fâkihî, *Ahbârü Mekke*, V, 22; İbn Kesîr, *es-Sîre*, IV, 353.

²⁰³ Kurtubî, (*Tefsîr*) *el-Câmî li-Ahkâmî'l-Kur'ân* (nşr. Ahmed Abdülâlîm Berdûnî), Kahire 1372/1967, XXVI, 11.

Hayber'de muhkem köşkünde yaşardı.²⁰⁴ Hz. Peygamber'e düşman olan ve Arap kabilelerini kıskırtan bu kimsenin öldürülmesi için Abdullah b. Atîk'in başkanlığında beş kişilik bir birlik Hayber'e gönderilmişti.²⁰⁵ Abdullah, Ebû Râfî'yi bir Fısh bayramının gecesinde öldürmüş olmalıdır. Zira sütanesi ona, dört bin savaştının bulunduğu kalede Ebû Râfî'ye ulaşmanın en kolay yolunun, kapıların misafir gelebilir düşüncesiyle açık bırakıldığı gece olacağını söylemişti.²⁰⁶ Sütannenin bahsettiği gece, Fısh bayramı gecesidir. Çünkü yahudiler Fısh bayramının gecesinde kurdukları sofrada (Seder) İlyâs peygamber (Eliyahu ha-Nevi) için bir sandalye ayırmakta ve her an gelebilir ümidiyle kapılarını da açık bırakmaktadırlar.²⁰⁷ Nitekim müslüman askerlerin yahudi lidere ulaşması çok da zor olmamıştır.

Ebû Râfî'nin o gün akşam köşkünde ailesi ile birlikte gece geç vakitlere kadar sohbet ettiği rivâyetini de,²⁰⁸ Fısh sederi olarak değerlendirmek gerekir. yahudiler Fısh'ın ilk gecesi evde kutlanan merasime "Seder" adını vermektedir. Fısh sederinde o güne özel olarak hazırlanan ekmeğe (matsa) yenir, "Dört kadeh şarap" (Erba' Kosot) içilir ve bu esnada Fısh'la ilgili kıssa (agada) okunur ve günün anlamına uygun sohbetler yapılır.²⁰⁹ Vâkıdî'den Fısh bayramında yahudilerin beyaz elbiseler giydiklerini de öğreniyoruz.²¹⁰

Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudilerin Purim bayramı ile ilgili olarak da kısa bir bilgi nakledilmektedir. Bilindiği üzere yahudiler başlangıçta Yesrib'in dışına yerleşmiş; ancak zamanla güçlenerek o dönemde şehrin yerlileri olan Âmâlikalılar ve Cürhümlüler'i yurtlarından çıkararak şehrin kontrolünü ele geçirmişlerdi.²¹¹ İslâm dininin ortaya çıktığı sıralarda Medine'de söz sahibi olan ve şehri bu üç yahudi kabilesi ile paylaşan Evs ve Hazrec kabileleri ise buraya çok sonraki dönemlerde, M. II. veya III. asırlarda Yemen'de Mârib Seddi'nin yıkılmasından sonra gelmiş ve şehrin dışına yerleşmişlerdi. Yahudilerin baskılarından bıkan bu iki kabile, akrabaları olan Gassânîler'in de desteği ile Mâlik b. 'Aclân'ın

²⁰⁴ İbn Kesîr, *es-Sîre*, II, 343.

²⁰⁵ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, I, 392; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-Eser fi Fünûni'l-Megâzî ve's-Siyer*, II, 120. Abdullah b. Atîk'in seçilmesi Arapça'yı yahudi şivesi/aksanı ile konuşabilmesinden kaynaklanıyordu. Bunu da Hayberli sütannesinin yanında öğrenmiş olmalıdır.

²⁰⁶ "ثُمَّ قَالَتْ إِنَّ الْيَهُودَ لَا تُغْلِقُ عَلَيْهِمْ أَبْوَابَهَا فَرَوَّأَ أَنْ يَطْرُقَهَا ضَيْفٌ فَيُضَيِّحُ أَخَذَهُمْ بِالْوَتَاءِ وَلَمْ يُضَفِّ فَيَجِدُ الْبَابَ مَفْتُوحًا ... فَيَدْخُلُ فَيَتَعَشَّى." bk. Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, I, 392.

²⁰⁷ Yahudilerin Fısh bayramında İlyâs'ı beklemeleri için bk. Newby, "Observations about an Early Judaeo-Arabian", *JQR*, n.s. 61 (1970-71), s. 218, ve 13. dipnot.

²⁰⁸ Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, X, 24.

²⁰⁹ Fısh sederi ile ilgili detaylı bilgi için bk. Nuh Arslantaş, *İslâm Toplumunda Yahudiler*, s. 603-604.

²¹⁰ bk. Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, I, 392. Ayrıca bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, II, 91. Ancak yahudilerde genel kabul, İşaya'daki bir pasaja (1/18) binaen Kefâret gününde (Yom Kipur) beyaz giyilmesidir.

²¹¹ F. Buhl, "Medine", *İA*, VII, 459-471; Nuh Arslantaş, *Emevîler Döneminde Yahudiler*, s. 39.

komutasındaki ordunun yardımıyla şehre hâkim olmuşlardı.²¹² İşte bu sebeple yahudilerin kendilerini şehirden atan Mâlik b. Aclân'ın suret ve kuklalarını lânetleyip dövdükleri belirtilir.²¹³ Medine yahudileri Mâlik'in kuklalarını muhtemelen Purim bayramında dövüyorlardı; zira Purim'in en önemli özelliği yahudilere zulmeden, günümüzde dahi salt ismiyle değil de "Kötü Hâmân" (Hâmân ha-Raşa') şeklindeki sıfatıyla anılan Hâmân'ın kuklalarının (yakılması ya da) dövülmesidir.²¹⁴ Medine yahudilerinin bu uygulama ile kendi tarihleri açısından kilometre taşı kabul ettikleri bir olayın kahramanına (Mâlik b. 'Aclân) Hâmân rolü biçerek Purim'e yerel bir renk kattığı anlaşılmaktadır.

4. Yahudiliğe Kabul

Günümüzde, yahudiliğe girişin mümkün olmadığı şeklinde yaygın, ancak yanlış bir kanaat vardır. Oysa gerek câhiliye döneminde gerekse Hz. Peygamber'in çağdaşı ve sonraki dönemlerde İslâm hakimiyetinde yaşamış yahudiler, müntesip kazanma konusunda diğer din mensuplarından hiç de geri değillerdi. Yemen bölgesinde yahudiliğin yayılması câhiliye döneminde Himyerli Tübbâ' ile Yemen'e giden yahudilerin sayesinde olmuştur.²¹⁵ Hz. Peygamber zamanında Tihâme (Yemen) bölgesinde yaşayan Devs kabilesinden Ümmü Şüreyk'in Medine'ye gitmek üzere yanına takıldığı yahudi, kendisine ancak yahudi olması durumunda su verebileceğini söyleyerek zora koşmak istemiş; fakat bu samimi mü'min hanım teklifi şiddetle reddederek yahudiye hiç de minnet etmemişti.²¹⁶ Cahiliye döneminde çocukları yaşamayan Araplar "Eğer çocuğum yaşarsa onu yahudi yapacağım", şeklinde adakta bulunur; çocuklarının yahudi olması durumunda uzun ömürlü olacağına inanırlardı. Nadîroğulları Medine'den sürüldüğünde, Ensâr tarafından bu düşünceyle yahudilerin yanına verilen çocukların durumu gündeme gelmiş, "Dinde zorlama yoktur" (el-Bakara 2/256) âyetinin nâzil olmasıyla Medine'de kalmak ya da yahudilerle gitmek söz konusu kimselerin tercihine bırakılmıştı.²¹⁷ Rivâyetten Medine yahudilerinin kitap ehli olmaları sebebiyle kültürel açıdan etki altına aldıkları câhiliye Arapları arasında bu tür hurafeleri

²¹² Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân* (nşr. Abdullah Enîs et-Tabbâ- Ömer Enîs et-Tabbâ), Beyrut 1987, s. 26; Yakût, *Mu'cem*, V, s. 83; Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *Kitâb'ül-Eğânî*, Kahire 1963, III, 116; İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 835; Velfenson, *Târîhu'l-Yehûd fi Bilâdi'l-Arab fi'l-Câhiliyye ve Sadri'l-İslâm*, Mısır 1927, s. 50.

²¹³ a.g.e., s. 58; Morris Jastrow vd., "Arabia: Medianian Jews", *The Jewish Encyclopedia*, II, 42

²¹⁴ Bîrûnî, *el-Âsârü'l-Bâkiyye*, s. 281; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, I, 196; Makrizî, *Httat*, II, 474.

²¹⁵ İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 32.

²¹⁶ a.g.e., s. 264-265; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, VIII, 157; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 237.

²¹⁷ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 493-494; Ebû Dâvûd, "Cihad", 126; Taberî, *Tefsîr*, III, 14-16; Kurtubî, *Tefsîr*, III, 280.

misyonerlik amacıyla kullandıkları anlaşılmaktadır. Aynı yahudilerin Muâz b. Cebel, Huzeyfe b. Yemân ve Ammâr b. Yâsir gibi Hz. Peygamber'in en yakın arkadaşlarını da yahudiliğe davet ettikleri rivâyet edilir.²¹⁸

Nadîr ve Kureyza yahudileri Hz. Harun'un soyundan gelen kimselerdi.²¹⁹ Köken itibarıyla yahudi olan bu kabilelerden ayrı olarak Evs ve Hazrec kabilelerinden bazı kimseler ile Benî Hâris b. Kâ'b ve Cüzâm'ın bir boyu gibi bazı kabilelerden yahudiliği kabul edenler de vardı.²²⁰ Ayrıca, Benî İkrime, Benî Sa'lebe, Benî Mahmer, Benî Zaûra, Benî Zeyd, Benî Behdel, Benî Avf, Benî Kusays gibi küçük kabilelerin de yahudiliği benimseyen Arap kabileler olduğu belirtilmektedir.²²¹

Bütün bu rivâyetler günümüzdeki yaygın kabulün aksine yahudiliğin de misyoner karakterli bir din olduğu ve bu dine sonradan girişlerin olabildiğini göstermektedir.^(*)

5. Ölüm ve Cenaze

Hız. Peygamber döneminde yahudiler ölüm döşegindeki kimselere Tevrat'tan bölümler okumakta idiler. Hız. Ebû Bekir ve Ömer'in de bulunduğu bir sırada Hız. Peygamber'in bir yahudiyi ziyaret ettiği, yahudinin o sırada ölüm döşegindeki yeğenine (İbn Hacer'de oğlu) Tevrat'tan parçalar okuduğu rivâyet edilir.²²²

Müslümanlar gibi yahudiler de ölen kimseleri cemaate bir şekilde duyuruyorlardı. Abdullah b. Atîk ve arkadaşları tarafından öldürülen yahudi Ebû Râfî'nin ölümü, Hayber kalesinin surlarına çıkan bir ölü ilâncısı tarafından "Hicaz tâciri

²¹⁸ Ancak yahudilerin davetinin, taraftar toplamaya matuf, içten gelen bir davetten ziyade Hız. Peygamber'in etrafından samimi insan sayısını azaltmaya yönelik olduğu belirtilmelidir. Yahudiliğe girmeyen bu insanları sonradan kendi dinlerini terk ettikleri için ayıplamışlardı. bk. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I, 404.

²¹⁹ Vâkidî, *Kitâbü'l-Meğâzi*, II, 441; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, V, 214; a.g.e., VII, 456.

²²⁰ Ya'kûbî, *Tarih*, I, 257; Önkal, "Cüzam", *DİA*, VIII, 149; Nuh Arslantaş, *Emevîler Döneminde Yahudiler*, s. 36-37.

²²¹ Velfenson, s. 14; Newby, *A History of the Jews of Arabia*, Columbia 1988, s. 18.

^(*) Türkiye'de yahudiler Osmanlı sultanı II. Bayezid'e şifahi olarak söz verildiğini belirterek müntesip kabul etmemektedir. Ancak İsrail'de belirli hususları yerine getiren ve bunu da samimi mânâda yaptığı, gözlemler sonucu anlaşılan kimseler yahudiliğe kabul edilmektedir.

²²² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I, 185; İbn Kesîr, *es-Sıre*, I, 323; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 217. Hız. Peygamber yahudiye kendi sıfatlarının kitaplarında bulunup bulunmadığını sormuş, yahudi de "hayır" cevabı vermişti. O sırada kendine gelen hasta yeğeni doğrularak Peygamberimiz'e sıfatlarının kitaplarında yer aldığını itiraf ederek müslüman olarak vefât etmişti. Bu yahudi muhtemelen Mezmurlar'dan bir parça okumakta idi; zira yahudilerde ölüm döşegindeki kimseye (goses) Tehilim (Mezmurlar) okunması sevap kabul edilmektedir. bk. Behar, *El Gid Para El Pratikante*, s. 384.

Ebû Râfî ölmüştür”, şeklinde duyurulmuştu.²²³ Bu ilâncı, cemaat içerisinde duyuruları yapmakla görevli bir “şamaş” olmalıdır.^(**)

Yahudilerde cenazenin hemen gömülmesi esastır. Yahudi şâir Ebû Âfek öldürüldüğünde bekletilmeksizin gömüldüğü kaydedilir.²²⁴

O dönemde yahudilerin cenazeyi defne götürürken yavaş yavaş hareket ettiği ve bu sırada da ellerinde meşale olduğu halde yüksek sesle bir şeyler okuduğu anlaşılmaktadır. Sahabeden İmrân b. Husayn'ın (ö. 52/672), öldüğünde kendisini mezara, yahudilerin yaptığı gibi değil, bir an önce götürüp defnetmelerini, bu arada meşale yakmamaları ve seslerini de yükseltmemelerini vasiyet ettiği rivâyet edilir.²²⁵ Eski yahudi cenaze törenlerinde bir musikî aleti eşliğinde dinî içerikli ilâhiler okumak yaygın bir âdetti.²²⁶ Bu âdetin Hz. Peygamber'in çağdaş yahudilerde de olduğu anlaşılmaktadır.²²⁷

Yahudiler insan ruhunun mezardan yedinci günün sonunda ayrıldığına inanırlardı.²²⁸ Bu ayrılışın kolay gerçekleşmesi için yedi gün yas tutarlardı. Yahudilerde yedi günlük tutulan yasin sebebi, cesedin sancı çekmesi, ruhun da kararsız bir şekilde, intikal edeceği yere intikal edememesi olarak açıklanmaktadır.²²⁹ Abbasiler döneminde yaşamış yahudi din adamlarından Yahuday Gaon (757-761) bu (yedi günlük) süre içerisinde ruhun matemli kimseye şu şekilde hitap ettiğini belirtir: “Mateminle beni müsterih kılmaktasın. Rab da seni müsterih

²²³ Buhârî, “Meğâzî”, 82; Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, X, 26-27.

^(**) Yahudilerde sinagogların bakım ve temizliğiyle şamaşlar ilgilenmektedir. Müslümanlıktaki kayımlık vazifesine benzer bir vazife gören şamaşların yaptığı hizmetler oldukça çeşitli idi. Sinagogun bakım ve temizliği yanında, mücrimlere verilen kırbaç cezasını uygulama, Sebt'in girişini ilân etmek üzere yüksekçe bir yerden şofar çalma, cemaatin evlerini dolaşarak sabah ibâdetine davet etme ve bet dinin ilânlarını duyurma gibi görevleri de vardı. Şamaşlık kurumu hakkında daha fazla bilgi için bk. Nuh Arslantaş, *İslâm Toplumunda Yahudiler*, s. 539-540.

²²⁴ bk. Belâzurî, *Ensâb*, I, 373: “...فاجتمع إليه قوم ممن كان على مذهبه، فقبروه...”

²²⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, VII, 11.

²²⁶ bk. Babil Talmudu, Ketubot 46b; Mişna Ketubot 4:4; Baba Metsia 6:1.

²²⁷ Sonraki dönemlerle ilgili olarak S.D.Goitein Geniza'da, cenaze törenlerinde musikî aletinin (la'b) kullanıldığına dair bir örneğe rastladığını; onun da İskenderiye ile ilgili bir dokümanda olduğunu belirtir. Dokümanın İngilizce tercümesi için bk. Goitein, *Mediterranean Society*, Berkeley 1967-1988, V, 157-158.

²²⁸ “...وكانت اليهود تزعم أنها تدور حول قبره سبعة أيام ثم تذهب...” bk. İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Tâhâ Abdurraûf Sa'd-Mustafa Muhammed el-Hevârî), Mısır 1978, XXI, 275. Câhiliye Arapları ise bir kimse öldüğünde “kurtçuğa” (dûde) benzettikleri insan ruhunun intikamı alınıncaya kadar mezarı etrafında dolaştığına inanır; “(İntikam ateşimi) Söndürün” şeklinde bağırıp duran bu ruhun, mezarı ancak ölenin intikamı alındıktan sonra terk ettiğini kabul ederlerdi. bk. a.g.e., aynı yer.

²²⁹ Abbâsiler dönemi din adamlarından Paltoy Gaon'a ait bu fetva için bk. Franz Kobler, *A Treasury of Jewish Letters, Letters from the Famous and Humble*, Philadelphia 1954, I, 71.

kılsın"²³⁰ Ortaçağda bu süre zarfında ölen kimsenin ruhunu temsilen evde bir mum devamlı yanık bırakılır, evdeki aynalar da bir örtü ile örtülürdü.²³¹ Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudilerde de muhtemelen bu âdetler icra edilmiş olmalıdır. Ancak kaynaklara konuyla ilgili doğrudan bir bilgi yansımamıştır.

Hız. Peygamber'in yası üç günle sınırlaması,²³² ayrıca yas tutarken saçların uzatılmasına müsaade etmeyip traş ettirmesini,²³³ yedi ve otuz gün şeklinde iki ayrı yas tutan ve yas sırasında saç ve sakal tıraşı olmayan yahudilere muhalefet şeklinde değerlendirmek mümkündür. Çünkü Yahudilik'te yaşla ilgili olarak başa küll, toz-toprak saçmak, saç ve sakal tıraşı olmamak, yas elbisesi giymek, koku vb. şeyler sürünmemek, yıkanmamak, cinsel ilişkiye girmemek, başı örtmek, konuşmamak, selam vermemek gibi bazı kurallar getirilmiştir.²³⁴

6. Bağlı Oldukları Yahudi Geleneği (Minhag)

Gerek İslâmî kaynaklarda gerekse şimdiye kadar yapılan araştırmalarda Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudilerin dinî uygulamalar açısından yahudiliğin hangi geleneğini (minhag) takip ettiği konusuna hiç değinilmemiştir.

"Minhag" (מנהג) terimi "örf", "usûl", "âdet" ve "gelenek" anlamına gelmektedir. Yahudiliğin hayatın değişik alanlarında takip edilmesini emrettiği kurallar, tarihsel süreçte cemaatler tarafından farklı yorumlanmış, bu da yahudilik içerisinde değişik anane ve geleneklerin (minhag ha-makom) ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Talmud, bu yerel uygulamaları hukukun bir kaynağı olarak bağlayıcı kabul etmektedir.²³⁵

Geleneksel Yahudilik'te minhagların kaynağı olan dinî yorumların kökeni milâdın ilk asrında yaşayan Hilel ve Şamay isimli din adamlarına dayandırılmaktadır. Yahudiliğin gelişmesine önemli katkıları dolayısıyla efsaneleşen bu din

²³⁰ Responsa için bk. *Şe'elot u'Tşivot ha-Geonim min ha-Gniza aşar be-Mistrayim* (שאלות ותשובות של גאונים מן הגניזה אשר במצרים) [Mısır'daki Geniza'da Bulunan, Gaonlara ait Responsalar] (nşr. Louis Ginzberg), New York 1968, II, 37 (31. responsa).

²³¹ Bloch, *Jewish Customs*, s. 55.

²³² Hz. Peygamber Ca'fer'in (b. Ebû Tâlib) ailesine üç gün yas tutmalarını belirtmiş, sonra gelerek "Kardeşim Ca'fer için bugünden sonra artık ağlamayın!" buyurmuştu. bk. Ebû Dâvûd, "Menâsik", 78, "Tereccül", 13; Nesâî, "Zinet", 57-58.

²³³ Hz. Peygamber Ca'fer b. Ebû Talib'in çocuklarına üç gün yas tutmalarını emretmiş ve getirdiği bir berbere saçlarını da traş ettirmişti. bk. Ebû Dâvûd, "Menâsik", 78, "Tereccül", 13; Nesâî, "Zinet", 57-58.

²³⁴ bk. Yeşu 7/6; II. Samuel 14/2; II. Samuel 15/30; Levililer 10/3; Amos 5/13; Nehemya 1/4; Babil Talmudu, Berahot 6b. Detaylar için bk. De Ward, "Mourning Customs in 1, 2 Samuel", *Journal of Jewish Studies* vol. XXIII,1 (1972), s. 6 vd., 20 vd.; Adler-Eisenstein, "Mourning", *JE*, IX, 103; Behar, *El Gid Para El Pratikante*, s. 390.

²³⁵ Daha fazla bilgi için bk. "Minhag", *EJd*, XII, 251.

adamlarından Şamay, muhafazakâr çevrelerin lideriydi. Babil kökenli Hilel ise fakir olmasına rağmen ilim tahsil etmek üzere geldiği Filistin yahudileri arasında oldukça popüler hale gelmişti.²³⁶ Aynı zamanda Ferisî olan Hilel, Yazılı Kanun'un (Tevrat) yahudiliğin tümünü yansıtmadığını, bu sebeple din adamlarının Tevrat'ı sürekli araştırarak yorumlarını mantikî bir temele oturtmaları gereğine inanıyordu. Buna karşılık Şamay ve taraftarları ise geleneğin muhafazasında ısrarcı olup yoruma pek rağbet etmemişlerdi.²³⁷

Yahudilerde hükümlerinin ağırlığına ya da hafifliğine bakılmaksızın bu iki mezhepten birine göre amel etmek esas kabul edilmiştir.²³⁸ X. asır Karaî âlimlerinden Kirkisânî kendi zamanında Iraklı (Bâbil) yahudilerin Hilel'in, Filistin yahudilerinin ise Şamay'ın görüşünü benimsediklerini belirtir.²³⁹

Filistin ve Babil minhacı arasındaki meseleleri konu edinen müstakil bir eserden naklen Kirkisânî,²⁴⁰ kabul ve uygulamada iki minhag arasında elliden fazla fark olduğunu belirtir.²⁴¹

Kirkisânî'nin Filistin minhacı olarak sıraladığı bazı prensipler, Geniza'daki bazı bilgiler ve ilk dönem İslâm tarihi kaynaklarında yahudilerle ilgili olarak kayıtlara geçen bazı uygulamaların mukayesesi, Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudilerin Filistin minhagina (Minhag Yerusalmi) bağlı olduğunu göstermektedir.

Bu minhagın Arabistan yahudileri arasında yayılmasında tarihî, ticarî ve kültürel bazı sebeplerin etkili olduğu söylenebilir. Bilindiği üzere özelde Medine genelde Arabistan yahudileri bölgeye Filistin'den gelmişlerdi.²⁴² Kültürel açıdan Araplaşan, ancak kökenlerini hiç unutmayan bu yahudiler,²⁴³ Filistin'de yaşadık-

²³⁶ Kirkisânî, *Kitâbü'l-Envâr ve'l-Merâkib*, II, 12, İng. trc. Nemoy, s. 328.

²³⁷ Moshe Seville Sharon, *İsrail Ulusunun Tarihi*, Yerusalayim 1981, s. 70.

²³⁸ Kirkisânî, *Kitâbü'l-Envâr ve'l-Merâkib*, II, 48, İng. trc. Nemoy, s. 378.

²³⁹ a.g.e., II, 12, İng. trc. Nemoy, s. 328.

²⁴⁰ a.g.e., II, 51, İng. trc. Nemoy, s. 382.

²⁴¹ Kirkisânî, *Kitâbü'l-Envâr ve'l-Merâkib*, II, 48, İng. trc. Nemoy, s. 377. Gerçi Kirkisânî bu görüş ayrılıklarına Rabbanî Yahudiliğin öğretilerinin doğru olmadığına ispat sadedinde değinmektedir.

²⁴² İslâm kaynaklarında yahudilerin kökeni Bâbil sürgününe dayandırılmaktadır. Buhtunnasr'ın yahuda Krallığı üzerine yürüyüp Mabel'di tahribinden sonra İsrâiloğulları'ndan bir kısmının Arap Yarımadası'na kaçarak Yemen'le Şam arasında, Vâdilkurâ, Teymâ, Yesrib ve Eyle'ye yerleştikleri belirtilir. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Arslantaş, *Emevîler Döneminde Yahudiler*, s. 34 vd.

²⁴³ Hz. Peygamber Kureyzoğullarını kuşattığında kendilerine "Ey Maymunların kardeşleri!", şeklinde hitap etmesi üzerine onlar "Ey Ebû Kâsım! Bu konuda sen bilgisiz değilsin", diye karşılık vermişlerdi (İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-Eser fî Fünûni'l-Megâzi ve's-Siyer*, II, 104). Kaynaklarda maymuna çevrilen yahudilerin Sebt yasağını ihlâl eden Eyle yahudileri olduğu rivâyet edilir ki (Yakût, *Mu'cem*, I, 292; Makrizî, *Hitat*, I, 184-185), bu hitabı pek de yadırgamayan yahudilerin köken itibarıyla Filistin'e bağlılıklarını unutmadıklarını göstermektedir. Benzer şekilde Kaynukâ' yahudilerinin sürüldükten sonra Irak'a değil de Filistin'e (Ezri'at) gitmeleri de (İbn Sa'd, *et-*

ları dönemlerde şekillenen dinî uygulamalarını da muhafaza etmişlerdi. Bu uygulamalar, Filistin'e başta ticaret olmak üzere değişik vesilelerle yapılan seyahatlar ile Filistin'den bölgeye gelen din adamları sayesinde de beslenmiştir. Câhiliye döneminde (Hz. Peygamber'in bi'setinden iki sene önce) Filistin'den (İslâm kaynaklarında bölge genelde Şam olarak zikredilir) İbnü'l-Heyyebân isimli bir din adamının Yesrib'e (Medine) geldiğini biliyoruz.²⁴⁴ İbnü'l-Heyyebân'ın bu yolculuğu istisna değildir; zira "darşan" adı verilen "gezici vâizler" in çeşitli cemaatleri dolaşarak konuşmalar yapması, yahudiler arasında eskiden beri süregelen yaygın bir âdetti.²⁴⁵

Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudilerin Filistin minhagını takip ettiklerini gösteren örnekleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Kirkisanî, Bâbil (Irak) minhagina bağlı yahudilerin def-i hacetten sonra taşla, Filistin minhagina bağlı yahudilerin ise suyla tahâret yaptıklarını belirtir.²⁴⁶ İslâm kaynaklarından Medine ve çevresinde yaşayan yahudilerin de su ile taharet yaptığını biliyoruz. Hicret esnasında Kubâ'ya gelen Hz. Peygamber bölge halkının temizliğinin Allah tarafından övüldüğünü belirterek bunun sebebini sormuş; onlar da komşuları yahudilerden öğrendikleri şekilde, su ile tahâret yaptıklarını belirtmişlerdi.²⁴⁷

2. Kirkisanî, Bâbil (Irak) minhagina bağlı yahudilerin kadınların mazeret dönemlerinde yemek yapma, ekmek pişirme vb. ev işlerini yapmalarına müsaade ederken, Filistin minhagina bağlı yahudilerde kadınlara hiçbir şeyin yaptırılmadığını kaydeder.²⁴⁸ İslâm kaynaklarında yahudilerin, hanımlarının âdet dönemlerinde değil birlikte yiyip içmek, evlerde dahi bir arada bulunmadıkları kaydedilmiştir.²⁴⁹

3. Kirkisanî, Bâbil (Irak) minhagina bağlı yahudilerin ihtilâm olduktan (יִקְרָ) ve cinsel ilişkiye girdikten sonra yıkanmadıklarını; Filistin minhagina bağlı yahudilerde ise hem ihtilam hem cinsel ilişki hem de gusletmenin caiz olmadığı

Tabakâtü'l-Kübrâ, II, 29) kökenleriyle bağlantılı olarak değerlendirilmelidir.

²⁴⁴ bk. İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 64; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 52.

²⁴⁵ Mann, *Texts and Studies in Jewish History and Literature*, Cincinnati, Ohio, 1931, I, 402-403. Gezici vâizler halkın dinî duygularını ateşlemek ve dine teşvik açısından oldukça etkili idiler. Fâtımîler dönemine ait bir dokümanda Dimâşk'ta vaaz yapan gezici bir vâizin halk üzerindeki etkisi şöyle anlatılır: "...Onun konuşmalarıyla kalpler Allah korkusuyla doluyor, Allah'a ibâdetle iştiağ duyuyor. Günahkârlar ise pişmanlık duyarak Allah'a bir yol tutuyor."

²⁴⁶ Kirkisanî, *Kitâbü'l-Envâr ve'l-Merâkub*, II, 50, İng. trc. Nemoy, s. 380.

²⁴⁷ İbn Kesîr, *es-Sîre*, II, 292-293; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 316. Hatta Hz. Peygamber bizzat yahudilere su ile taharet yapmalarını sebebini sormuş, yahudiler de Tevrat'ın emri gereği cevabını vermişlerdi. bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V, 101.

²⁴⁸ Kirkisanî, *Kitâbü'l-Envâr ve'l-Merâkub*, II, 50, İng. trc. Nemoy, s. 380.

²⁴⁹ İbn Ebû Hâtım, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 400; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 277.

Kefâret günü dahi gusledildiğini nakleder.²⁵⁰ Yukarıda Hz. Peygamber'le zifafa giren Hayberli Safiye'nin gerdeğın ertesi sabahı yanına gelen müslüman hanımlara gusletmek istediğini belirttiğini,²⁵¹ bunun da yahudi olduğu dönemlerden gusle alışkın olduğunu gösterdiğini söylemiştik.

4. İslâm kaynaklarında Medine yahudilerinin günlük ibâdet esnasında çocuklarını öne geçirip ibâdetinde aktif rol verdikleri, kaynaklardaki ifadesiyle "namazlarını onlara uyararak kıldıkları" şeklinde bir bilgi mevcuttur.²⁵² Yukarıda da belirtildiği üzere bu ifadeden, İslâm ibâdetinden çok uzun süren yahudi ibâdetinin değişik bölümlerinde Medine yahudilerinin bazı duaları (berahot) çocuklara okuttuğu anlaşılmaktadır. Sonraki dönemlerde kaynaklara yansıyan bilgilere göre Filistin minhagına bağlı cemaatler en eski Tevrat nüshalarına, muhteşem Tevrat tomarlarına, sinagogda kaliteli ve oturumu rahat halılara sahip olduklarını belirtiyor; ayrıca ibâdetlerinin (Bâbil minhagına göre) daha kısa olduğunu ve ibâdet esnasında güzel sesli çocuklara da dua okutmakla övünüyorlardı. Buna karşılık Bâbil minhagına bağlı cemaatler ise sinagoglarında işinin erbabı hazanlara dua okuttuklarını söylüyorlardı.²⁵³ İslâm kaynaklarındaki "namazlarını onlara uyararak kılarlar" bilgisi bu bağlamda düşünülünce, oldukça doğru bir tespit olarak ortaya çıkmaktadır. Sinagoglardaki bu uygulamalar da Medine yahudilerinin Filistin minhagını takip ettiklerini teyit eden önemli bir delildir.

5. Medine yahudilerinin Filistin minhagına bağlı olduklarını gösteren bir başka uygulama da Purim'le ilgili bir âdetleridir. Yukarıda, Purim anlatılırken, yahudilerin bu bayramda, Yesrib'te hâkimiyetlerine son veren Mâlik b. Aclân'ın suret ve kuklalarını lânetleyip dövüklerini belirtmiştik.²⁵⁴ Aslında Purim'de esas olan Hâmân'ın kuklalarının dövülmesi değil, yakılmasıdır.²⁵⁵ Ancak Bizans döneminde Filistin yahudilerinin darağaçlarını haça çevirip kuklaları bunun üzerine asarak yakması, İsâ'nın çarmıha gerilmesini hatırlattığı için İmparator II. Theodosius (408-450) döneminden itibaren yasaklanmıştı. Bunun üzerine yahudiler "kukla yakma"yı "kukla dövme" şekline çevirmişlerdi.²⁵⁶ Mâlik b. Aclân'ın suret ve kuklalarının yakılmayıp dövülmesi, Filistin'de câri olan bu

²⁵⁰ Kirkisânî, *Kitâbü'l-Enwâr ve'l-Merâkub*, II, 50, İng. trc. Nemoj, s. 380.

²⁵¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, VIII, 122.

²⁵² "كَانَتْ الْيَهُودُ يَقْدُمُونَ صَبَاتَهُمْ يَصَلُّونَ بِهِمْ...". İfade ve bilgi için bk. Mücâhid, *Tefsîr*, I, 161; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III, 972; Taberî, *Tefsîr*, V, 127.

²⁵³ Goitein, "The Local Jewish Community in the Light of the Cairo Geniza Records", *Journal of Jewish Studies* 12 (1961), s. 138; a.mlf., *Mediterranean Society*, I, 52; Stefan C. Reif, *A Jewish Archive from Old Cairo, The History of Cambridge University's Genizah Collection*, 2000, s. 197.

²⁵⁴ Velfenson, s. 58; Morris Jastrow vd., "Arabia: Medianian Jews", *The Jewish Encyclopedia*, II, 42.

²⁵⁵ Bîrûnî, *el-Âsârü'l-Bâkiye*, s. 281; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, I, 196.

²⁵⁶ Basnage, *Histoire des Juifs*, Book VIII, chap. 6'dan naklen, Friedlander, "Bonfires on Purim", *JQR*, n.s. 1 (1910-11), s. 258.

âdetin, Medine'de de yaygın olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu uygulama Medine yahudilerinin Filistin geleneğine bağlı olduklarına da işaret etmektedir.

6. Filistin minhagına bağlılığın bir başka göstergesi de Medine yahudilerinin Filistin'deki dindaşları gibi, Üzeyir'i, "Allah'ın oğlu" olarak kabul etmeleridir.²⁵⁷ X. asır müslüman müelliflerinden Makdisî, kendi zamanında Filistin yahudilerinin bir kısmının Üzeyir'i yüceltmek için ona Allah'ın oğlu (ibnullah) dediklerini rivâyet eder.²⁵⁸

7. Benzer şekilde yahudiler ebedî cehennemliklerin yahudi olmayan kimseler olduğuna inanmakta idiler ki²⁵⁹ bu ifade Şamay taraftarlarının "yahudilere muhalefet edenler sürekli azap görecektir" görüşünü akla getirmektedir.²⁶⁰ Bu da Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudilerin Filistin minhagına bağlılıklarının bir diğer delilidir.

8. Rivâyetler topluca değerlendirildiğinde Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudilerin atalar dinine körü körüne bir bağlılık içinde olup din adı altında geleneği savundukları söylenebilir. Bu durum aslında onların Kanun'u (Tevrat) günün ihtiyaçlarına uygun hale getirecek şekilde yorumlanmayacağını savunan ve geleneğin muhafazasında ısrarcı olup yoruma rağbet etmeyen Şamay taraftarları²⁶¹ olduklarını göstermektedir ki, Kirkisânî'nin Filistin minhagını benimseyenlerin Şamay taraftarı oldukları bilgisi²⁶² burada tekrar hatırlanmalıdır.

Sonuç

Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudilerle ilgili bilgiler sadece İslâm kaynaklarına dayanmaktadır. Yahudi literatüründe bu cemaatlere herhangi bir atfın yapılması ilginçtir.

Hz. Peygamber zamanında yahudiler, çağdaşları Bâbil ve Filistin yahudileri gibi bir ilim ve irfana sahip değillerdi. Arabistan çöllerinde sanat ve ilimden uzak olan bu insanlarda, kitap ve şariatlarının felsefe ve ruhunu anlayabilecek bir derinlik de yoktu.²⁶³ Kanun'un (Tevrat) gereklerine riayet etmekle beraber,²⁶⁴

²⁵⁷ bk. Câhiz, *er-Reddû 'alâ'n-Nasârâ*, s. 54, 86; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-Eser fi Fünûni'l-Meğâzî ve's-Siyer*, I, 347.

²⁵⁸ Makdisî, *el-Bed ve't-Târîh*, IV, 35.

²⁵⁹ Taberî, *Tefsîr*, I, 381.

²⁶⁰ Tolga Altuner, *İslâmî Kaynaklara Göre Yahudilik'teki Seçilmişlik*, s. 112.

²⁶¹ Moshe Sevilla Sharon, *İsrail Ulusunun Tarihi*, s. 70.

²⁶² Kirkisânî, *Kitâbü'l-Envâr ve'l-Merâkib*, II, 12, İng. trc. Nemoş, s. 328.

²⁶³ Değerlendirme için bk. İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 789-790. Meselâ, çok evlilik yaptığı için Hz. Peygamber'i eleştiren yahudiler (Vâhidî, *el-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, I, 575) kendi tarihlerinde hayatlarını çok iyi bildikleri kimselerin çok evliliklerini (er-Ra'd 13/38) akıllarına dahi getirmemişlerdir.

Talmud'un emirlerini daha ön plana çıkararak bu kimselerin dinden çok geleneği savdukları söylenebilir. Geleneğe dayalı kabullerinin bazılarını Kur'an ve hadîslerdeki tenkitler sebebiyle biliyoruz. Gerçi Kur'an'da Hz. Muhammed zamanında yaşayan Arabistan yahudilerinin tek tip bir dinî mezhep oluşturup oluşturmadığı ya da bu toplulukların Talmudik literatürden aşına olduğumuz bazı ayrılıkçı unsurları uyarlayıp uyarlamadığı bilgisi yer almamaktadır.

Hz. Peygamber, yahudilerle yaptığı tartışmalarda, sadece Yazılı Kanun'a (Eski Ahid) vurgu yapmamıştır. O aynı zamanda Tevrat'ın daha çok yoruma dayanan tahrifi ile o zamana kadar yahudi din adamları eliyle gerçekleştirilen ve halk arasında artık bir yaşam biçimi haline gelen Talmudik tahrifleri de hedef almıştır. Bunun en tipik örneği Sebt yasakları ile yeğenle evlilik meselesidir. Tevrat'ta detayları verilmeyen ancak Talmud ulemâsının şartlarını iyice ağırlaştırdığı Sebt ve yasakları, Hz. Peygamber tarafından tamamen ilgâ edilmiştir. Benzer şekilde Levililer kitabında detaylarıyla anlatılmasına rağmen²⁶⁵ pasajlarda açıklanmadığı gerekçesiyle "yeğenle evlenilebileceği" şeklinde Tevrat'a yapılan Talmudik müdahale de Kur'an tarafından Hz. Mûsâ'nın teşri kıldığı şekle döndürülmüştür.²⁶⁶ Yahudi olmayanların ebedî cehennemlik olduğu, Mesih'in gelişine hazırlanmak için nefsi ıslaha önem verme, cinsel hayat, cinsel ilişki ve periyodik dönemlerinde kadınlara karşı tavır, Tevrat dolayısıyla ilimden kendilerine pek çok şey verildiği şeklinde böbürlenmeleri gibi hususlar, Talmudik kabullerle ilgili tenkit edilen ya da düzeltilen hurafelerden bazılarıdır.

Gerek Kur'an gerekse Hz. Peygamber, yahudilerin kabilecilik anlayışının etkisiyle mensubu oldukları yahudi boyunu ön plana çıkartarak dinselleştirdikleri bazı kabulleri de reddetmiştir. Meselâ, Süleyman'ın sihribazlığı, Mesih'in Harun soyundan çıkacağı, kohen ailesine mensup Ezra'nın yine kohen soyuna mensup

²⁶⁴ Zaman zaman bu riayetin dışına çıktıkları da olmuştur. Meselâ prensipte yahudiler, kendi dindaşlarından başkası ile evlenmemektedirler. Ancak câhiliye döneminde özellikle yahudi kadınların bu prensibi pek dikkate almadıklarını gösteren rivâyetler mevcuttur. İbn Habîb (ö. 245) *el-Munammak*'ında İslâm öncesi dönemde yahudi hanımlardan pek çoğunun Kureyşli erkeklerle evlendiklerini gösteren bir liste verir. bk. İbn Habîb, *el-Münemmak fi Ahbâri Kureyş* (nşr. Hurşid Ahmed Faruk), Beyrut 1985, s. 402-403.

²⁶⁵ Levililer 18/6-17.

²⁶⁶ İslâmiyet'te olduğu gibi Yahudilik'te de aralarında kan bağı olan kimselerle evlenmek yasaktır (Levililer, 18/6 vd). İslâm'dan farklı olarak Yahudilik'te bir erkeğin kız yeğeniyle evlenmesi caiz görülmektedir. Haram olan evlilikler Levililer kitabının 18. babında (6-17) detaylıca açıklanmışsa da pasajlarda yeğenle evlenilebileceği açıkça belirtilmemiş; ancak nikâhlanması haram olanlar arasında sayılmadığı için de "yeğenle evlenilebileceği" kabul edilmiştir. Yeğenle evliliğin Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudilerde de mevcuttu (Mukâtil, *Tefsîr-i Kebîr*, II, 537; Taberî, *Tefsîr*, V, 29; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III, 926). Ancak Tevrat'a yapılan bu Talmudik tahrif Kur'an tarafından eleştirilmiştir. bk. en-Nisâ 4/27; Meryem 19/59.

Kureyza ve Nadîroğulları tarafından Allah'ın oğlu olarak kabul edilmesi,²⁶⁷ kabilecilik anlayışıyla dinî kabule dönüşen esaslardan bazılarıdır.

Özetle, Hz. Peygamber'in çağdaşı yahudiler hayatlarını Tevrat ve Talmud'un esaslarına göre tanzim eden cemaatler olup o dönemdeki Bâbil ve Filistin'de yaşayan yahudi cemaatlerinden hiç de farkları yoktu. Bu sebeple Kur'an ve hadîslerdeki yahudiler ve yahudilikle ilgili bilgi, değerlendirme ve tenkitler evrensel olup günümüzde de geçerliliğini hâlâ korumaktadır.

---

²⁶⁷ bk. et-Tevbe 9/30.